

Kdo plánuje jedináčka a kdo chce zůstat bezdětný? Faktory ovlivňující nízké reprodukční plány mužů a žen*

HANA HAŠKOVÁ, KRISTÝNA POSPÍŠILOVÁ**

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

Who Wants to Have Just One Child and Who Wants to Remain Childless? The Factors behind Men's and Women's Low-Fertility Intentions

Abstract: Remaining childless or having just one child are two different experiences and each is attached to a different social status. However, they can also be viewed through a unifying lens as phenomena that contribute to low fertility. Theories that seek to explain low fertility often attribute both phenomena to the same causes. This article examines what factors are connected to a person's intention to remain childless or to have just one child and whether it is possible to consider intentions to remain childless or have just one child as low-fertility plans caused by the same factors. Drawing on data from the Life Course 2010 survey and theories that seek to explain low fertility, logistic regressions are used to test what factors are connected to intentions to remain childless and what factors relate to intentions to have just one child. Some factors were found to be linked to both intentions to remain childless and intentions to have just one child: an older age, a lower level of education, changing reproductive intentions, not having a partner, and less emphasis on the need to be parent to be fulfilled in life. Other factors were found to relate only to intentions to remain childless. Intentions to remain childless and intentions to have one child can thus be regarded as reproductive intentions that are underpinned by similar but not identical factors.

Keywords: reproductive intentions, childlessness, one-child families

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2020, Vol. 56, No. 2: 131–164

<https://doi.org/10.13060/csr.2020.005>

* Článek vznikl s podporou GA ČR v rámci projektu č. 17-04465S „Bezdětnost a jednodětné rodiny: příspěvek k vysvětlení nízké plodnosti v České republice“ a s institucionální podporou RVO: 68378025.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Hana Hašková, Ph.D., Mgr. Kristýna Pospíšilová, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: hana.haskova@soc.cas.cz, kristyna.pospisilova@soc.cas.cz.

Dlouhodobý pokles plodnosti v Evropě se v různých zemích projevuje odlišnými podíly trvale bezdětných lidí a odlišnou strukturou rodin podle počtu dětí [Breton, Prioux 2009]. V jihoevropských zemích byl pokles plodnosti způsoben zejména klesajícím počtem dětí v rodinách ve prospěch jedináčků. V Německu a ve Velké Británii byl zaznamenán naopak výrazný růst trvale bezdětných, nikoliv však rodin s jedináčky. V zemích střední a východní Evropy jsou rodiny s jedináčky častější a jejich podíl roste. K nárůstu trvalé bezdětnosti v těchto zemích ale dochází mezi ženami teprve v generacích, které ukončují svoji reprodukci v současnosti [ibid.; Miettinen et al. 2015; Sobotka 2017]. Přes pokles plodnosti v Evropě pod úroveň 2,1 dítěte na ženu zůstává v evropských zemích zachován ideál dvoudětné rodiny, a to jak ve smyslu ideálního počtu dětí v rodině obecně, tak ve smyslu osobního ideálního počtu dětí [Testa 2011]. Sobotka a Beaujouan [2014] ukázali, že dvoudětnost jako obecný reprodukční ideál v Evropě dokonce posiluje, a sice v důsledku poklesu podílu těch, kteří považují za ideální více než dvě děti. Přestože bezdětnost zůstává jako reprodukční ideál (jak na obecné, tak na osobní úrovni) v Evropě marginální, v některých, zejména západoevropských zemích si nelze ne všimnout narůstajícího podílu těch, kteří deklarují bezdětnost jako osobní reprodukční preferenci [Miettinen et al. 2015]. Zejména v jihoevropských a východoevropských zemích zase konstatují Sobotka a Beaujouan [2014] růst podílu žen, které považují za obecný ideál mít jedináčka. V žádné evropské zemi však nemonitorují nahrazení obecného ideálu dvou dětí v rodině menším počtem dětí [ibid.].

V České republice začala konečná plodnost žen klesat od kohort narozených na konci padesátých let 20. století. V kohortách žen narozených ze začátku šedesátých let se dostala pod hranici dvou dětí [Šprocha et al. 2016]. Měnila se také struktura žen podle parity. Za socialismu se stal v ČR dvoudětný model dominantním. Od kohort narozených ze začátku čtyřicátých let tvořily ženy se dvěma dětmi víc než polovinu z populačního ročníku a v kohortách 1950–1964 to bylo přes 56 % [ibid.]. Kromě postupného snižování podílu žen se třemi a více dětmi se na posilování dvoudětného modelu podílel také pokles bezdětnosti (až k hranici 5 % v kohortách narozených mezi lety 1945–1954) [ibid.]. Dominance dvoudětného modelu dosáhla svého maxima u žen narozených okolo roku 1960 a následně je pozorován jeho pokles ve prospěch matek jedináčků a bezdětných žen [ibid.; Zeman 2018], ačkoliv osobní ideál dvou dětí zůstává v ČR nadále silně artikulován i mezi mladými lidmi [např. Šťastná 2007; Rabušic, Chromková Maňea 2013, 2018].

Mezi ženami narozenými ve druhé polovině šedesátých a v první polovině sedmdesátých let, které v české společnosti nastartovaly odklad plodnosti, se kompenzace odložené reprodukce různí v závislosti na pořadí dítěte. Zatímco velká část odložených prvních porodů byla ve vyšším věku realizována, u generací žen narozených v první polovině sedmdesátých let z více než 80 % [Šprocha 2014; Šťastná, Slabá, Kocourková 2017], odložené druhé porody jsou realizovány zhruba ze 70 % [Šprocha 2014]. V kohortě žen narozených v roce 1965 zůstalo 8 %

žen bezdětných, 54 % žen dvoudětných a po 19 % je jak žen s jedináčkem, tak žen s více než dvěma dětmi [Šprocha et al. 2016]. U kohort žen narozených v druhé polovině šedesátých let a v sedmdesátých letech dochází k růstu podílu bezdětných i žen s jedním dítětem, a to na úkor žen se dvěma a více dětmi [např. Šprocha 2014; Zeman 2018; Kurkin 2019]. Mezi ženami narozenými v polovině sedmdesátých let by podle projekce Českého statistického úřadu z roku 2019 měla zůstat bezdětná zhruba desetina z nich, jednodětná více než pětina a dvoudětná polovina, zatímco podíl matek třech a více dětí by měl klesnout na téměř 15 % [Kurkin 2019].

Na bezdětnost a jednodětnost je možné nahlížet různými způsoby. Lze je chápat jako dva odlišné fenomény. Rodičovství totiž znamená významnou změnu statusu a nové zkušenosti. Lze na ně ale nahlížet také sjednocující optikou fenoménů, které přispívají k nízké plodnosti pod normou dvoudětné rodiny.¹

Perspektivou životních drah lze pro růst podílu trvale bezdětných i rodičů jedináčků hledat obdobné příčiny v odkládání životních přechodů. Do vyšších věkových kategorií jsou následně odsouvány i plány na zakládání rodiny, což může vést k dlouhodobé nejistotě, nízkým nebo i nulovým reprodukčním plánům [Gustafsson 2001]. Také teorie individualizace a kulturní změny, které spatřují klíč k nízké plodnosti v hodnotových proměnách v souvislosti s druhým demografickým přechodem [Lesthaeghe 2010; van de Kaa 1987] nabízejí shodné vysvětlení pro oba fenomény. Jedná se o rostoucí důraz na individualizaci a autonomii. Ten může vést k upřednostnění či adaptaci na bezdětný životní styl nebo k plánování a realizaci jednodětnosti. Ta umožňuje zkušenost rodičovství s minimem omezení, která rodičovství může přinášet [Jefferies 2001]. A konečně i ekonomizující teorie, které spojují nízkou plodnost s nejistotou na trhu práce [Blossfeld et al. 2005], a teorie podtrhující vliv podmínek pro kombinování rodičovství s dalšími sférami života [Esping-Andersen 2009; McDonald 2002; Hobson, Oláh 2006] poskytují oporu pro formulování předpokladu o obdobných příčinách (plánování) bezdětnosti i jednodětnosti. V této perspektivě jsou oba fenomény reakcí na očekávané přímé i nepřímé náklady rodičovství a s rodičovstvím související ušlé příležitosti.

Tento článek se soustředí na vysvětlení individuálních reprodukčních plánů. Ty stojí na linii od reprodukčních ideálů k reprodukčnímu chování mezi nimi. Konkrétně článek odpovídá na otázky, jaké faktory v ČR souvisejí s tím, že jedinec plánuje zůstat bezdětný nebo mít jedináčka, a zda lze o plánované bezdětnosti a jednodětnosti uvažovat jako o nízkých reprodukčních plánech souvisejících s obdobnými příčinami.

¹ Normy životních drah lze v současnosti chápat jako společensky očekávané rozvrhy chování, jejichž vliv nesmí být při snaze o porozumění životním trajektoriím upozaděn [Liefbroer, Billari 2010]. V tomto článku zahrnují reprodukční plány pod normou dvoudětné rodiny nulové reprodukční plány, plánování jedináčka a nejistotu ohledně toho, zda k rodičovství či k více dětem než k jedináčkovi směřovat, či ne. Ve stejném smyslu je v článku využíváno i slovní spojení nízké reprodukční plány.

Reprodukční plány, přání, preference a ideály

Obecné a osobní reprodukční ideály (general and personal ideals), preference (preferences), přání (desires) a plány (intentions) jsou zkoumány v jednotlivých zemích i porovnávány mezinárodně. Operacionalizace těchto konceptů napříč studii variuje. Má se však za to, že posloupnost obecných reprodukčních ideálů, osobních ideálů, preferencí, přání a plánů tvoří základní linii na cestě k reprodukčnímu chování [Schoen et al. 1999; Philipov, Bernardi 2011; Sobotka, Beaujouan 2014].

Obecné reprodukční ideály ve společnosti ve smyslu ideálního počtu dětí v rodině byly opakovaně zjišťovány v šetření Eurobarometr, European Value Study, International Social Survey i World Values Survey [např. Testa 2007; Sobotka, Beaujouan 2014]. V ČR jsou kromě toho zkoumány také v pravidelných šetřeních Centra pro výzkum veřejného mínění [např. Čadová 2016]. Reálný počet dětí na ženu bývá oproti dominantnímu obecnému reprodukčnímu ideálu napříč evropskými zeměmi nižší. Obecné reprodukční ideály nejsou sice dobrými indikátory reprodukčního chování, odhalují však dominantní normy ve společnosti [Sobotka, Beaujouan 2014].

Více než reprodukční ideály ve smyslu ideálního počtu dětí v rodině ve společnosti obecně nás k individuální situaci jedince přibližují osobní preference a přání ve smyslu preferovaného nebo chtěného počtu dětí v životě muže či ženy nebo osobní ideální počet dětí muže či ženy [Thomson 2001; Miettinen et al. 2015; Testa 2011]. Reprodukční preference, přání a osobní ideální počet dětí bývají nezřídka konceptualizovány a operacionalizovány obdobně a bývají často doplňovány dovětkem „za ideálních podmínek“ nebo „bez ohledu na Vaši současnou situaci“ [Kuhnt, Kreyenfeld, Trappe 2017; Miettinen et al. 2015]. Ani tyto koncepty nejsou dobrými indikátory reprodukčního chování, jelikož akcentují zejména hodnotovou orientaci jedince, zatímco ostatní faktory ovlivňující reprodukční chování jsou potlačeny [Miller 2011]. Obdobně jako jinde v Evropě, tak i v ČR platí, že mají lidé méně dětí, než kolik by si v ideálním případě přáli [Rabušic, Chromková Manea 2013]. Výzkum Rabušice a Chromkové Maney [ibid.] ukázal, že téměř dvě třetiny populace ČR narozené mezi lety 1956–1970 měly tolik dětí, kolik považovaly pro sebe za ideální, zatímco další třetina měla dětí méně. Na rozdíl od realističtějších reprodukčních plánů jsou osobní reprodukční preference, přání a ideály v biografickém čase relativně stabilní [Iacovou, Tavares 2011; Kuhnt, Kreyenfeld, Trappe 2017]. I ty však lidé snižují, když je jejich naplnění se vzrůstajícím věkem nepravděpodobné. A v souladu s teorií přehodnocení cílů je lidé naopak zvyšují, když se jim narodí více dětí nebo dítě jiného pohlaví, než si přáli [Kuhnt, Kreyenfeld, Trappe 2017; Gray, Evans, Reimondos 2013].

Nejčastěji se odborné studie zaměřují na šetření dlouhodobých a krátkodobých reprodukčních plánů. Panelová data umožňují zkoumat i míru jejich naplnění, i když zpravidla jen v horizontu několika let [např. Šťastná 2011; Szalma, Takács 2015; Symeonidou 2000; Berrington 2004]. Reprodukční plány jsou považovány mezi uvedenými koncepty za nejlepší ukazatele budoucího reprodukční-

ho chování. Nejvíce ze všech totiž akcentují různorodost okolností, které mohou mít na reprodukční chování vliv. Jak ukazují panelová data, zůstávají ale i ony nezřídka nenaplněny [Testa, Toulemon 2006; Smallwood, Jefferies 2003; Šťastná 2011; Szalma, Takács 2015; Berrington 2004]. Na rozdíl od obecných reprodukčních ideálů, ale i ve srovnání s osobními ideály, preferencemi a přáními podléhají reprodukční plány v biografickém čase jedinců častěji změnám. Je tomu tak v reakci na měnící se životní dráhy a okolnosti [Miller 1994, 2011; Kuhnt, Kreyenfeld, Trappe 2017].

Reprodukční plány více než obecné reprodukční ideály i osobní ideály, preference a přání reflektují měnící se individuální podmínky [Riskind, Patterson 2010]. Je-li ve středu zájmu výzkum faktorů, které mají vliv na formování individuálních představ mužů a žen o tom, zda budou mít v životě děti a kolik, jeví se reprodukční plány jako nejvhodnější koncept.

Zároveň je potřeba mít na paměti, že se ani reprodukční plány nemusejí s reprodukčním chováním muže či ženy shodovat, jelikož se mohou měnit a jsou jen jedním z faktorů ovlivňujících reprodukci jedince. Nepředvídané události mohou reprodukční plány jedince změnit [Iacovou, Tavares 2011]. A kromě toho se děti rodí také neplánovaně.

Faktory, které mají vliv na nízké reprodukční plány

Rozsah odborné literatury zabývající se faktory, které mají vliv na reprodukční plány, není zanedbatelný. Z toho literatura zaměřující se na faktory ovlivňující plánování bezdětnosti je na vzestupu a dostupnější než ta, která šetří faktory ovlivňující plánování jednodětnosti. V této části článek přináší shrnutí dosavadních znalostí o faktorech souvisejících s plánováním bezdětnosti a jednodětnosti, na které navazuje analýza dat.

Ve většině evropských zemí plánují zůstat celoživotně bezdětní častěji muži než ženy v reprodukčním věku do 40 let [Miettinen et al. 2015]. Stejně je tomu i v ČR [Hašková 2009; Kyzlinková 2013; Kyzlinková, Šťastná 2016]. Tuto souvislost lze vysvětlit tím, že mateřství zůstává pro ženy silnější normou než otcovství pro muže [Hašková 2009; Hašková, Zamykalová 2006]. Děti sice patří mezi životní priority u žen i mužů, muži však řadí důležitost rodičovství až za partnerství [Šamanová, Stěhulová 2011]. A ačkoliv většina mužů i žen pocítí v průběhu svého života touhu po dítěti, muži se k touze po dítěti doznávají méně často [Rabušic, Chromková Manea, Bukvaiová 2013].

S narůstajícím věkem lidé přizpůsobují své reprodukční plány svému a partnerovu či partnerčině zdravotnímu stavu, vědomí náročnosti péče o děti, předpokládané délce závislosti potomků a perspektivě vlastních sil. V souladu s tím dochází mezi bezdětnými se zvyšujícím se věkem k růstu podílu těch, kteří rodičovství do budoucna neplánují [Hašková 2009; Kyzlinková 2013; Kyzlinková, Šťastná 2016; Berrington 2004; Iacovou, Tavares 2011; Kuhnt, Kreyenfeld, Trappe 2017; Gray, Evans, Reimondos 2013; Hayford 2009]. S rostoucím věkem zároveň

dochází u žen i mužů k postupnému snižování schopnosti zplodit dítě. A teprve s rostoucím věkem a zvyšujícím se počtem pokusů o početí se lidé zpravidla dozvídají o zdravotních komplikacích na své cestě k rodičovství [Šťastná, Slabá, Kocourková 2017]. Lze proto předpokládat, že s narůstajícím věkem lidé upravují své nerealizované reprodukční plány spíše směrem k nižšímu počtu dětí, než původně plánovali.

Podle některých studií může plánování bezdětnosti i jediného dítěte souviset i s výší vzdělání, socioekonomickým statutem, životní úrovní a pozicí či zkušeností na trhu práce. Výsledky ale nejsou napříč studii jednoznačné. Kyzlinková [2013] ukázala, že trvalou bezdětnost plánují v ČR nejčastěji lidé s nejnižšími stupni vzdělání. A Kyzlinková a Šťastná [2016] došly ke stejnému závěru u populace mužů. Naopak Miettinen s dalšími autorkami nenašly jednoznačnou souvislost mezi dosaženou výší vzdělání a plánováním bezdětnosti. Trvalá bezdětnost však podle nich se stupněm vzdělání souvisí. V populaci mužů dominuje ve většině evropských zemí mezi těmi s nejnižším vzděláním, což může podle autorek odrážet jejich nižší šance na nalezení partnerky. V populaci žen převažuje trvalá bezdětnost buď mezi vysokoškolačkami, nebo v jiných zemích mezi těmi s nejvyššími a zároveň i s nejnižšími stupni vzdělání [Miettinen et al. 2015]. Mosimann a Camenisch [2015] odhalili, že ve Švýcarsku to jsou zejména muži s nízkým vzděláním, kteří vykazují sníženou ochotu mít dítě. U žen ve Švýcarsku sice k diferenciaci reprodukčních plánů dle vzdělání nedochází, z důvodu nízké kompatibility pracovního života a mateřství však zůstávají mezi ženami trvale bezdětné zejména vysokoškolačky [ibid.]. Burkimsher a Zeman [2017] zase ukázali, že v Rakousku plánují bezdětnost mezi ženami nejčastěji vysokoškolačky, které pak také zůstávají trvale bezdětné častěji než ženy s nižším vzděláním.

Podle ekonomických teorií by měly reprodukční plány odrážet míru ekonomické nejistoty a postavení na trhu práce. Podle Beckerovy klasické ekonomické teorie [Becker 1981] riskují mateřstvím ženy s vyšším vzděláním vyšší náklady ztracených příležitostí, a proto by měly preferovat nižší počet dětí (např. jedno „statusové“ dítě) nebo rodičovství odmítnout. Naopak muže by k nízkým reprodukčním plánům mělo vést nízké vzdělání, nestabilita na trhu práce a nejistota příjmu. Podle Oppenheimer [1994] je však vyšší vzdělání a postavení na trhu práce ženy výhodou pro celou její domácnost, jelikož může kompenzovat případnou nejistotu příjmu jejího partnera. Touto perspektivou by nízké vzdělání a příjmy měly přispívat k nízkým reprodukčním plánům jak u mužů, tak u žen.

Perspektivou životních drah na vztah mezi vzděláním a bezdětností nahlíží Gustafsson [2001]. Spojuje vyšší bezdětnost vysokoškolaček s pozdějším časováním mateřství v důsledku pozdějšího časování dalších životních událostí, jako je ukončení studia a vstup na trh práce, což je vede k plánování mateřství až v době, kdy dochází ke snižování schopnosti zplodit dítě. Perspektiva životních drah pracuje s představou za sebou následujících životních událostí a přechodů, kdy odložení jednoho může vést k odložení, redukci počtu či nerealizaci přechodů a událostí jiných. Chromková Manea, Vondráčková a Matula [2014] dokládají, že odkládání partnerského soužití do pozdějšího věku má vliv na růst podílu rodin

s jedináčky. Britské studie zase ukázaly, že z důvodu odkládání životních přechodů to jsou zejména vysokoškolsky vzdělaní bezdětní, jejichž reprodukční plány klesají se zvyšujícím se věkem pomaleji než u lidí s nižším vzděláním [Berrington, Stone, Beaujouan 2015; Berrington 2017].

Teorie individualizace a kulturní změny dávají nízkou plodnost do souvislosti s rozšiřujícími se možnostmi životních voleb žen i mužů. V této perspektivě „norma rodičovství“ oslabuje a rodičovství se stává jednou z možných voleb [van de Kaa 1996; Surkyn, Lesthaeghe 2004]. Perspektivou kulturní změny by měli být nositeli „netradičně“ nízkých reprodukčních plánů pod normou dvoudětné rodiny zejména ti s vyšším socioekonomickým postavením [Rindfuss, Morgan, Offutt 1996]. Propojením ekonomických a kulturních perspektiv pak Blossfeld a Huinink [1991] vidí ve vyšším vzdělání žen zejména jejich větší ekonomickou nezávislost a důraz na osobní autonomii. Ty jim umožňují zůstat svobodnými a bezdětnými, případně si pořídit pouze jedno, „statusové“ dítě. Ani výzkumy české populace [Rabušic, Chromková Manea 2007a; Kyzlinková, Šťastná 2016; Kyzlinková 2013; Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019], ani mnohé mezinárodní studie však souvislost mezi vyšším vzděláním či socioekonomickým postavením a reprodukčními plány pod normou dvoudětné rodiny nepotvrzují [Miettinen et al. 2016; Neyer, Hoem, Andersson 2017].

V souladu s teoriemi individualizace a kulturní změny by to měli být také zejména lidé žijící ve městech spíše než na vesnicích, kteří jsou nositeli reprodukčních plánů pod normou dvoudětné rodiny. Ve městech lze předpokládat nižší sociální kontrolu, větší rozmanitost životních stylů i vyšší míru tolerance bezdětnosti. Naopak sociální vazby, které se formují v malých sídelních jednotkách, budou pravděpodobně vytvářet klima, které plány na bezdětnost nebo jedináčka nepodporují. Ani v tomto ohledu však nejsou závěry z empirických výzkumů jednoznačné [srovnej Hašková 2009; Rabušic, Chromková Manea 2007a, 2018; Kyzlinková 2013; Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019].

Podle teorie preferencí [Hakim 2000] mají reprodukční plány svůj pevný základ v životních orientacích, které člověk získává zejména v dětství a dospívání. Nejvyšší preference bezdětnosti a jednodětnosti by v souladu s touto teorií měly vykazovat – na rozdíl od žen „na rodinu orientovaných“ a „adaptivních“ – ženy „kariérově orientované“. Pouze u nevyhraněné části populace je podle této teorie možné původní reprodukční preference na jejich cestě k reprodukčním plánům a chování ovlivnit sociálními politikami. Právě představa relativní neměnnosti životních orientací (na práci či rodinu) se stala jedním z hlavních bodů kritiky teorie preferencí [Crompton, Lyonette 2005]. Hypotéza vytváření kultury nízké plodnosti předpokládá, že v generacích, které vyrůstaly v době snížené plodnosti, klesá individuálně preferovaný a plánovaný počet dětí [Lutz, Skirbekk, Testa 2006]. Tuto hypotézu spojuje s teorií preferencí důraz, který obě kladou na důležitost kontextu, ve kterém člověk dospívá, na jeho reprodukční plány. Rabušic a Chromková Manea [2007b] prokázali, že teorie preferencí není v ČR dobrým prediktorem reprodukčních plánů. V ČR to jsou totiž „kariérově orientované“ a „adaptivní“ ženy, které kladou největší důraz na důležitost mateřství v životě

ženy. Jejich data ale podporují hypotézu vytváření kultury nízké plodnosti v ČR na základě vyššího podílu žen v mladších kohortách, které plánují jedináčka [Rabušic, Chromková Manea 2007a]. Další charakteristiky prostředí, v nichž jedinec vyrůstal, které byly testovány v souvislosti s reprodukčními plány, zahrnují počet sourozenců, velikost místa bydliště v dětství a typ orientační rodiny ve smyslu rodiny jednorodičovské, dvourodičovské či rekonstituované. Vliv těchto aspektů orientační rodiny na nízké reprodukční plány podle dostupných studií za ČR zpravidla konstatován nebyl. Výjimkou je počet sourozenců. U jedináček totiž některé studie prokázaly větší tendence k reprodukčním plánům pod normou dvoudětné rodiny, jiné ale ne [srov. Rabušic, Chromková Manea 2007a; Hašková 2009; Kyzlinková, Šťastná 2016; Kyzlinková 2013; Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019].

Dále studie potvrzují vliv absence partnera či partnerky na nulové reprodukční plány u bezdětných [Hašková 2009; Kyzlinková, Šťastná 2016; Kyzlinková 2013] a některé studie i na plánování jednodětnosti [Kyzlinková 2013; Šťastná 2007; Rabušic, Chromková Manea 2007a]. Studie, kde lze zkoumat partnerskou shodu pak ukazují, že v reprodukčních plánech a chování nezáleží pouze na tom, zda jedinec partnera má, či nemá, ale i na míře jejich shody na reprodukčních plánech [Hašková 2009; Chromková Manea, Fučík 2007]. A může záležet i na dalších aspektech partnerství. Studie, kterou publikovala Chromková Manea, Vondráčková a Matula [2014], naznačila, že vzdělanostní heterogamie v páru ve prospěch žen může tyto páry vést k nižším reprodukčním plánům. Studie Kyzlinkové přinesla zjištění, že egalitární postoje k genderovým rolím zastávají mezi matkami nejčastěji ty s jedináčkou, které již další děti neplánují [Kyzlinková 2013]. Výzkum Kyzlinkové a Šťastné [2016] ale naopak vliv egalitárních postojů k genderovým rolím na reprodukční plány doposud bezdětných mužů nepotvrdil. Souvislosti mezi reprodukčními plány a postoji k genderovým rolím se tedy zdají být ovlivněné dalšími intervenujícími faktory.

V perspektivě teorie hodnoty dítěte je potřeba hledat faktory ovlivňující reprodukční plány lidí v jejich názorech na přínos dítěte pro osobní spokojenost. Kyzlinková a Šťastná [2016] ukázaly, že mezi bezdětnými muži rodičovství odmítají nejčastěji ti, kteří se domnívají, že k naplněnému životu dítě není potřeba. A Šťastná [2007] prokázala, že mezi matkami jedináček další děti neplánují ty, které spojují narození dalšího dítěte s menšími zisky nebo většími ztrátami než ty, které svou rodinu rozšířit plánují.² Wilson [2013] uvádí, že jestliže má demografický přechod přinášet změnu od „kvantity“ ke „kvalitě“ dětí, pak by jeho vyústěním mělo být směřování k jedináčkám.

² V posledních letech se v ČR hodnotě dítěte věnovali Rabušic a Chromková Manea [2018], kteří na datech European Value Study z roku 2017 ukázali názory obyvatel na to, kolik dětí by mohl člověk mít, aby měl stále možnost naplňovat hodnoty typu mít čas na sebe a své zájmy, mít dostatečný příjem, být spokojen se zaměstnáním apod. Jejich data potvrzují dominanci dvoudětného ideálu rodiny.

Data a analytický postup

Na výše uvedenou literaturu navazuje analýza dat. Stanoveny byly tyto výzkumné otázky: Jaké faktory přispívají k tomu, že jedinec plánuje zůstat celoživotně bezdětný? Přispívají ty samé faktory související s plánováním bezdětnosti i k plánování jednodětnosti (oproti většímu počtu dětí)? V návaznosti na literaturu směřuje analýza k odpovědi na to, zda lze o plánování bezdětnosti a jednodětnosti uvažovat jako o reprodukčních plánech pod normou dvoudětné rodiny souvisejících s obdobnými faktory.

Analyzován byl datový soubor *Životní a pracovní dráhy 2010*, který poskytuje informace o 4 010 respondentech a respondentkách ve věku 25–60 let.³ Kromě základních sociodemografických údajů obsahuje informace o rodičovských a partnerských drahách respondentů a respondentek, informace o jejich rodičovských plánech, současné rodinné, pracovní a bytové situaci i postojích. Svou velikostí i zaměřením je vhodný pro výzkum reprodukčního chování a plánů. To potvrzuje i jeho dřívější využití pro analýzu reprodukčního chování a plánů vybraných skupin populace [Kyzlinková 2013; Kyzlinková, Šťastná 2016] nebo specificky jednodětnosti [Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019]. Zde představená analýza na předchozí studie z hlediska vědeckého poznání navazuje, pozornost však upírá jinam nebo zkoumanou problematiku jednodětnosti rozšiřuje o aspekt komparace s nulovou reprodukční strategií. Nejdříve je analyzováno, jaké faktory souvisejí u doposud bezdětných mužů a žen v reprodukčním věku s nulovými reprodukčními plány. Dále je analýza zaměřena na faktory, které u bezdětných a rodičů právě jednoho dítěte souvisejí s plánem mít jedináčka. Závěrečným cílem je zhodnotit, zda lze o plánování bezdětnosti a jednodětnosti uvažovat jako o reprodukčních plánech pod normou dvoudětné rodiny souvisejících s obdobnými faktory.

V případě zkoumání faktorů souvisejících s plánem zůstat bez dětí do analýzy vstoupili doposud bezdětní lidé, kteří zatím neměli vlastní zkušenost s rodičovstvím.⁴ Zároveň bylo nastaveno horní věkové omezení na 40 let, jelikož po 40. roce života se ženám v ČR ve sledovaných generacích rodily první děti pouze výjimečně [Sobotka 2017]. Po 30. roce života se postupně snižuje šance rodičovství realizovat [Šťastná, Slabá, Kocourková 2017]. A mezi 35. a 40. rokem života ženy i muži od doposud nerealizovaných rodičovských plánů zpravidla upouštějí [ibid.; Hašková 2009]. Dolní věkové omezení 25. rokem života bylo dáno roz-

³ Datový soubor byl vytvořen Centrem pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu Akademie věd ČR v roce 2010. Soubor, dotazník i technická dokumentace jsou dostupné v Datovém archivu Sociologického ústavu. Použit byl kvótní výběr. Dotazníky byly sebrány formou face to face rozhovorů. Jde o reprezentativní vzorek populace ČR ve věku 25–60 let na základě pohlaví, věku, vzdělání, velikosti místa bydliště a regionu.

⁴ Neměli vlastní zkušenost s biologickým rodičovstvím ani s rodičovstvím nevlastního dítěte, se kterým by žili v domácnosti.

sahem datového souboru. Zároveň odpovídá zvyšujícímu se ideálnímu, plánovanému i reálnému věku prvorodiček u sledovaných generací.⁵

Zkoumaný datový soubor obsahuje 1 120 bezdětných respondentů ve věku 25 až 40 let. Z toho do analýzy faktorů souvisejících s plánem zůstat bez dětí vstoupilo 1 077 z nich (96,2 % stanoveného vzorku).⁶ Nadpoloviční část bezdětných tvoří muži (653 mužů, 424 žen), což odráží vyšší podíl bezdětných mužů oproti ženám a jejich pozdější zahajování reprodukce.

V případě analýzy faktorů souvisejících s plánováním jednodětnosti (oproti většímu počtu dětí) zkoumaný soubor tvořili pouze ti bezdětní ve věku 25–40 let, kteří plánovali mít v budoucnu jedno či více dětí (300 mužů a 263 žen), a dále všichni jednodětní ve věku 25–40 let, kteří odpověděli na otázku, zda plánují další dítě (celkem 381). Do analýzy vstoupilo celkem 914 respondentů ve věku 25–40 let, kteří měli jedináčka nebo byli bezdětní, ale plánovali mít alespoň jedno dítě (96,8 % stanoveného vzorku).⁷

Pro analýzu reprodukčních plánů byla použita binární logistická regrese (BLR). Ta testovala, které faktory mají statisticky významný vliv na závisle proměnnou, jakou silou a jakým směrem ji ovlivňují, zda mezi faktory nedochází ke statisticky významným interakcím, a to vždy při kontrole ostatních proměnných v modelu. Každá kategorizovaná proměnná obsahuje jednu kategorii, která je označena za referenční (ref., $\text{Exp}(B) = 1$). Ostatní kategorie jsou s ní porovnávány. Pokud je hodnota koeficientu $\text{Exp}(B)$ u kategorie vyšší než 1, je šance, že nastane sledovaný jev, u dané kategorie vyšší oproti referenční kategorii. Pokud je $\text{Exp}(B)$ nižší než 1, šance je nižší.

Na základě předpokladů vyplývajících z uvedené literatury a s ohledem na možnost analyzovaného souboru byla testována souvislost následujících proměnných s plánováním bezdětnosti a následně s plánováním jednodětnosti.

Jednalo se o základní sociodemografické údaje: pohlaví (muž, žena), věk (tři kategorie: 25–30, 31–35, 36–40 – pro zdůraznění ne zcela lineárního působení věku), velikost místa bydliště (město, vesnice)⁸ a nejvyšší ukončené vzdělání (zá-

⁵ Průměrný věk žen při narození prvního dítěte v ČR dosahoval v době šetření 27,7 let [ČSÚ 2011]. Nejčastěji plánovaným věkem pro narození prvního dítěte byl u generací žen narozených po roce 1970 věk 25–29 let, což je také v ČR nejčastěji uváděný ideální věk pro zahájení mateřství [Šťastná, Slabá, Kocourková 2017]. Nejčastěji zmiňovaný ideální věk pro zahájení otcovství je 30 let. Věk nad 40 let pro muže a nad 35 let pro ženy již není považován za ideální vůbec [Čadová 2016].

⁶ Zbýlých 43 lidí (3,8 % vzorku) do analýzy nevstoupilo z důvodu chybějících údajů u minimálně jedné z proměnných vstupujících do modelů.

⁷ Celkem 30 lidí (3,2 % vzorku) do analýzy nevstoupilo z důvodu chybějících údajů u minimálně jedné z proměnných vstupujících do modelů.

⁸ Tato proměnná vznikla transformací odpovědí na otázku: „Označil byste místo, ve kterém žijete, za: velké město (1), předměstí velkého města nebo sídlo v bezprostřední blízkosti velkého města (2), středně velké město (3), malé město (4), velká vesnice (5), malá vesnice, osada, samota (6), jiný typ sídla (7), neví (9).“ Pod město byly zahrnuty kategorie

kladní až středoškolské bez maturity, středoškolské s maturitou, vysokoškolské). Vzhledem k uvedené literatuře, která spojuje normu rodičovství i pocit touhy po dítěti silněji se ženami než s muži [např. Miettinen et al. 2015; Hašková 2009; Rabušic, Chromková Manea, Bukvaiová 2013], předpokládáme, že větší šanci plánovat bezdětnost budou mít muži, zatímco v případech plánování jednodětnosti mezi ženami a muži rozdíl podle dostupných studií nepředpokládáme [Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019]. V souladu s literaturou, která poukazuje na to, že na individuální rovině dochází s rostoucím věkem ke snižování dosud nedosaženého plánovaného počtu dětí, předpokládáme větší šance na plánování bezdětnosti i jednodětnosti ve vyšších věkových kategoriích, a to zejména po dosažení 35. roku života, kdy se začíná významně snižovat šance rodičovství realizovat [Iacovou, Tavares 2011; Šťastná, Slabá, Kocourková 2017; Hašková 2009; Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019]. Na základě literatury spojující prostředí měst (ve srovnání s vesnicemi) s nižší sociální kontrolou a větší rozmanitostí životních stylů [např. Hašková 2009; Rabušic, Chromková Manea 2007a; Kyzlinková 2013; Šprocha et al. 2016] předpokládáme, že větší šance na plánování bezdětnosti i jednodětnosti budou mít lidé bydlící ve městech, nikoliv na vesnicích. Na základě teorií vysvětlujících reprodukční plány optikou nákladů rodičovství, životních drah nebo individualizace a kulturní změny je možné očekávat různé směry působení výše vzdělání na reprodukční plány lidí i odlišnosti v působení vzdělání na reprodukční plány mužů a žen. Proto byly testovány i interakce mezi výší vzdělání a pohlavím. Protože předchozí studie ukázaly, že reprodukční plány pod normou dvoudětné rodiny mají v ČR jak muži, tak i ženy s nižším vzděláním [např. Rabušic, Chromková Manea 2007a; Kyzlinková 2013], předpokládáme, že větší šance na reprodukční plány pod normou dvoudětné rodiny budou mít lidé s nižším vzděláním a interakce mezi vzděláním a pohlavím statisticky významně nebudou.

Dále byly do obou analýz zahrnuty proměnné: přítomnost stálého partnera (ano, ne),⁹ subjektivní hodnocení zdravotního stavu (dobrý, špatný)¹⁰ a počet sourozenců (jedináček, jeden a více sourozenců).¹¹ Na základě předchozích studií [např. Rabušic, Chromková Manea 2007a; Kyzlinková 2013; Kyzlinková, Šťastná 2016; Hašková, 2009] předpokládáme, že větší šance na plánování bezdětnosti i jednodětnosti budou mít lidé bez stálého partnera či partnerky, jelikož zahájení rodičovství a rozšiřování rodiny je nejčastěji realizováno v páru. Obdobně před-

1 až 4, pod vesnici kategorie 5 a 6, zbylé dvě kategorie nebyly zahrnuty. Toto členění dobře diferencuje respondenty s ohledem na reprodukční plány. Podrobnější členění nebylo použito z důvodu velikosti souboru.

⁹ Otázka zněla: „Máte v současné době stálého partnera/ku?“

¹⁰ Otázka zněla: „Mohli byste mi ještě říct, jak se v současné době cítíte po zdravotní stránce?“ Pro analýzu byly sloučeny kategorie dobře a spíše dobře a kategorie špatně a spíše špatně, a to z důvodu zajištění dostatečného počtu respondentů v kategoriích.

¹¹ Otázka zněla: „Převážně s kolika sourozenci (vlastními i nevlastními) jste společně vyrůstal v jedné domácnosti do svých 18 let?“

pokládáme, že jestliže se zdravotní stav ukazuje být faktorem, který ovlivňuje časování a realizaci reprodukčního chování [Šťastná, Slabá, Kocourková 2017], budou mít lidé, kteří hodnotí svůj zdravotní stav jako špatný, vyšší šanci na plánování bezdětnosti i jedináčka. A v souladu s představou, že lidé reprodukují rodinné vzorce, ve kterých vyrůstali, předpokládáme, že jedináčci budou mít větší šanci na plánování bezdětnosti i jedináčka než lidé, kteří vyrůstali s alespoň jedním sourozencem.

Dále do obou analýz vstoupila proměnná, která ukazuje na důležitost dítěte v životě člověka¹² a proměnná měřící stabilitu rodičovských plánů v dospělosti.¹³ Na základě teorie hodnoty dítěte předpokládáme, že větší šance na plánování bezdětnosti i jednodětnosti mají ti, kteří se domnívají, že k naplněnému životu není rodičovství nutné. Proměnná měřící stabilitu rodičovských plánů v dospělosti testuje předpoklad, že nízké reprodukční plány (tj. zůstat bezdětný nebo mít jedináčka) jsou častěji než plánování větší rodiny následkem změn reprodukčních plánů v dospělosti [např. Hašková 2009; Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019; Iacovou, Tavares 2011]. Očekáváme, že vyšší šance na plánování bezdětnosti i jednodětnosti budou mít ti, kteří v dospělosti své reprodukční plány častěji různě měnili, než ti, kteří své představy o plánovaném počtu dětí neměnili.

V analýze na plánování jednodětnosti je navíc jako kontrolní proměnná vložena informace o počtu dětí respondenta či respondentky v době výzkumu (bezdětní, rodiče jedináčka). V souladu s představou reprodukce jako výsledku sekvenčního rozhodování i náhodných událostí předpokládáme, že se rodičovství může stát samo o sobě faktorem majícím vliv na další rodičovské plány. Tato proměnná umožnila testovat efekt rodičovství a pomocí testování interakcí se všemi ostatními proměnnými v modelu také to, zda se efekty jednotlivých proměnných liší pro bezdětné a rodiče jedináčků.

¹² Otázka zněla: „Uveďte prosím, nakolik souhlasíte s následujícím výrokiem: Žít se svým partnerem bez dětí, věnovat se jemu nebo svému zaměstnání a koníčkům může člověku přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti.“ Odpovědi mohly být: „rozhodně souhlasím“, „spíše souhlasím“, „spíše nesouhlasím“, „rozhodně nesouhlasím“, „nevím“. Všechny kategorie byly v analýze zachovány z důvodu dostatečného počtu respondentů v každé z nich.

¹³ Měří počet různých změn, které respondent či respondentka podle svého názoru učinil či učinila v dospělosti s ohledem na svůj celkový plánovaný počet dětí (změna k vyššímu počtu dětí; změna k nižšímu počtu dětí; změna k rozhodnutí, že děti nechce; změna k rozhodnutí, že děti chce; nejistota, zda děti chce). Vzhledem k tomu, že je většina zkoumané populace přesvědčena o stálosti svých reprodukčních plánů (což je v souladu se zjištěním Rabušice a Chromkové Maney [2013]) a že naopak nezanedbatelná část z těch respondentů, kteří deklarují, že své reprodukční plány v dospělosti změnili, je zároveň přesvědčena o tom, že učinili v dospělosti více různých změn reprodukčních plánů, vstupovala do analýzy proměnná počet různých změn reprodukčních plánů v dospělosti, která měří ne/stabilitu reprodukčních plánů. Proměnnou, která by rozdělovala respondenty podle různých kombinací jimi deklarovaných změn reprodukčních plánů v dospělosti, nebylo vhodné pro analýzu použít kvůli nižšímu počtu respondentů v jednotlivých kategoriích.

Tabulka 1. Popisná statistika, bezdětní

Složení vzorku – bezdětní ve věku 25 až 40 let		Počet	%
Pohlaví	žena	424	39
	muž	653	61
Věk	25 až 30	697	65
	31 až 35	213	20
	36 až 40	167	15
Velikost místa bydliště	vesnice	228	21
	město	849	79
Vzdělání	ZŠ a SŠ bez maturity	465	43
	SŠ s maturitou	444	41
	VŠ	168	16
Přítomnost stálého partnera	ano	475	44
	ne	602	56
Zdravotní stav	dobrý	974	90
	špatný	103	10
Počet sourozenců	jeden a více sourozenců	887	82
	jedináček	190	18
Souhlas s výrokem: Žít se svým partnerem bez dětí může člověku přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti.	rozhodně nesouhlasí	117	11
	spíše nesouhlasí	297	27
	spíše souhlasí	343	32
	rozhodně souhlasí	179	17
	neví	141	13
Ne/stabilita rodičovských plánů	počet různých změn rodičovských plánů v dospělosti	min = 0 max = 5 mean = 0,3	
Celkem		1 077	100

Plánování bezdětnosti

V následující části textu jsou představeny dva modely BLR predikující šanci na plánování bezdětnosti (základní model a model s interakcí pohlaví*vzdělání). V těchto modelech je závisle proměnnou odpověď na otázku, zda se bezdětní respondenti ve věku 25 až 40 let plánují stát rodiči (ano/ne).¹⁴ Predikována byla

¹⁴ Znění otázky: „Můžete mi prosím říct, jaké jsou Vaše plány ohledně rodičovství?“ Bezdětní respondenti mohli vybírat z odpovědí, že se rodiči stát plánují, neplánují nebo neví.

situace, že se respondent či respondentka rodičem stát neplánuje (1)¹⁵ oproti situaci, že rodičovství plánuje (0). Predikována je tedy šance na plánování bezdětnosti. Tabulka 1 obsahuje popisnou statistiku vzorku bezdětných z pohledu vysvětlujících proměnných, které vstupují do modelů BLR na plánování bezdětnosti.

Tabulka 2 obsahuje koeficienty BLR pro predikci šance na plánování bezdětnosti (oproti plánu stát se v budoucnu rodičem) u doposud bezdětných mužů a žen ve věku 25 až 40 let. Interpretován je nejdříve základní model, poté model s interakcí.

V souladu s literaturou, která podtrhuje „normu rodičovství“ nebo spojuje touhu po dítěti zejména se ženami, základní model BLR ukazuje, že bezdětní muži mají oproti ženám vyšší šanci plánovat zůstat bezdětní, a to sice o 88 %.¹⁶

V souladu s předpokladem, že s rostoucím věkem u bezdětných šance na nulové reprodukční plány stoupá v souvislosti s jejich adaptací na bezdětný životní styl, s rezignací na někdejší rodičovské plány – například v souvislosti s poznáním zdravotních problémů znemožňujících reprodukci – či se selekcí těch, kteří rodičovství odmítali i v mladším věku, se statisticky významný ukázal také vztah mezi reprodukčními plány a věkem respondentů. Základní model BLR ukázal, že lidé mezi 31. a 35. rokem měli více než 1,7krát vyšší šanci na plánování bezdětnosti oproti lidem ve věku 25 až 30 let. A lidé nad 35 let měli dokonce více než třikrát vyšší šanci oproti lidem ve věku 25 až 30 let.

V souladu s teoretickým předpokladem o odlišném působení měst a vesnic na reprodukční plány se v základním modelu na plánování bezdětnosti ukázalo, že lidé žijící ve městě měli oproti lidem z vesnic o 60 % vyšší šanci plánovat bezdětnost, při kontrole ostatních proměnných v modelu. Tento rozdíl může odrážet odlišný životní styl, který se váže k životu ve městě a na vesnici, širší možnosti uplatnění mimo rodinný život a vyšší míru tolerance bezdětnosti ve městech, ale i další rozdíl v postojích obyvatel měst a vesnic.¹⁷

¹⁵ Ti, kteří se rodiči stát neplánují, byli v souladu s literaturou sloučeni s těmi, kteří nejsou rozhodnuti, zda budou k rodičovství směřovat [např. Rabušic 2001; Hašková 2009]. Často totiž nerozhodnutými zůstávají právě ti, kteří preferují bezdětnost, ale v souladu s „normou rodičovství“ své reprodukční plány neuzavírají, deklarují v nich nejistotu, nechávají otázku budoucího rodičovství otevřenou [Hašková 2009] a právě mezi nimi nakonec zůstává významný podíl bez dětí [Rabušic 2001].

¹⁶ Z bezdětných respondentů ve věku 25 až 40 let se rodiči neplánuje stát 22 % mužů a 14 % žen. Navíc 29 % mužů a 20 % žen ještě neví, zda bude k rodičovství směřovat. Zbytek bezdětných uvedl, že se rodiči stát plánuje.

¹⁷ Ačkoliv studie analyzující příčiny nízkých reprodukčních plánů s proměnnými, jako je velikost místa bydliště, nebo s proměnnými, které měří postoje či subjektivní hodnocení např. zdravotního stavu, běžně pracují, hovořit o kauzalitě je v případech průřezových šetření problematické. Je například možné, že lidé z měst inklinují k nulovým reprodukčním plánům více než lidé žijící na vesnici, zároveň lidé, kteří se rodiči stát neplánují, na vesnicích zpravidla nezůstávají, zatímco lidé, kteří se rodiči stát chtějí, se častěji než ostatní naopak na vesnici přestěhují. S vědomím tohoto omezení je potřeba číst i předložené výsledky analýzy.

V souladu s předpokladem prokázal základní model na plánovanou bezdětnost také častější odmítání rodičovství mezi lidmi s nižším vzděláním. Nejvyšší šanci na plánování bezdětnosti mají lidé se základním vzděláním a lidé bez maturity. Oproti nim lidé s maturitou mají šanci na plánování bezdětnosti o 35 % nižší a lidé s vysokoškolským vzděláním o 48 % nižší. Vyšší šance na plánování bezdětnosti u lidí bez maturity tak budou spíše výrazem limitovaných možností než vyšší individualizace a širšího spektra možných voleb.

Reprodukční plány bezdětných dále v souladu s předpokladem souvisejí se skutečností, zda jedinec má či nemá stálého partnera. Pokud stálého partnera respondenti neměli, jejich šance na plánování bezdětnosti byla při kontrole ostatních proměnných v základním modelu více než 3,6krát vyšší oproti těm, kteří stálého partnera měli.¹⁸

Z dat sice není znám zdravotní stav respondentů, který může mít na reprodukci zásadní vliv [Šťastná, Slabá, Kocourková 2017], jako funkční alternativa se však ukázalo subjektivní hodnocení zdravotního stavu respondenty. Ti, kteří své zdraví hodnotili jako špatné, měli v základním modelu na plánovanou bezdětnost 2,6krát vyšší šanci plánovat zůstat bezdětnými oproti těm, kteří své zdraví hodnotili jako dobré.

V souladu s předpokladem vlivu zkušeností z dospívání a dětství na reprodukční plány lidí byl testován i vliv počtu sourozenců, se kterými respondenti vyrůstali. Lidé, kteří vyrůstali jako jedináčci, měli o téměř polovinu (46 %) vyšší šanci na plánování bezdětnosti oproti těm, kteří vyrůstali s alespoň jedním sourozencem.

Podle teorie hodnoty dítěte byla testována souvislost mezi plánováním bezdětnosti a mírou souhlasu s výrokem, že život s partnerem bez dítěte může přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti. V souladu s touto teorií ti, kteří uvedli, že s výrokem rozhodně souhlasí, měli téměř 22krát vyšší šanci, že rodičovství plánovat nebudou, oproti těm, kteří rozhodně nesouhlasili. Ti, kteří spíše souhlasili, měli šanci více než šestkrát vyšší oproti těm, kteří rozhodně nesouhlasili. Vyšší šanci měli dokonce i ti, kteří odpověděli, že s výrokem spíše nesouhlasí (více než dvakrát vyšší) nebo neví (více než pětkrát vyšší).

Poslední testovaná proměnná reprezentuje ne/stabilitu rodičovských plánů. Většina lidí sice uvedla, že plánovaný počet dětí v dospělosti nezměnila, pokud ale lidé své rodičovské plány v dospělosti změnili, měli vyšší šanci na plánování bezdětnosti, a čím vyšší byl počet různých změn, tím vyšší byla i šance na plánování bezdětnosti. Část z těch, kteří rodičovství neplánují, své reprodukční plány tedy dříve v dospělosti změnila. Mohlo to být v reakci na zdravotní či partnerské komplikace, vývoj na poli profesní dráhy nebo na jiné zkušenosti a okolnosti, ale to již naše analýza neodkrývá. Toto zjištění je však v souladu s oslabující, ale stále silnou „normou rodičovství“, tedy očekáváním, že dospělá biografie zahrnuje

¹⁸ Testovány byly i souvislosti manželství a společného bydlení s partnerem, ale existence stálého partnera měla na odhad šance na nulové reprodukční plány největší vliv.

Tabulka 2. Binární logistická regrese – plánování bezdětnosti – první část

Proměnná	Kategorie	Základní model		Model s interakcí pohlaví*vzdělání	
		Koef. B	Exp(B)	Koef. B	Exp(B)
Pohlaví	žena (ref.)		1		1
	muž	0,63	1,88***	0,48	1,62*
Věk	25 až 30 (ref.)		1		1
	31 až 35	0,55	1,73**	0,54	1,72**
	36 až 40	1,12	3,06***	1,12	3,06***
Velikost místa bydliště	vesnice (ref.)		1		1
	město	0,47	1,60*	0,48	1,61*
Vzdělání	ZŠ a SŠ bez maturity (ref.)		1		1
	SŠ s maturitou	-0,43	0,65**	-0,71	0,49*
	VŠ	-0,65	0,52**	-0,53	0,59
	ano (ref.)		1		1
Přítomnost stálého partnera	ne	1,29	3,64***	1,30	3,66***
	dobry (ref.)		1		1
Zdravotní stav	špatný	0,96	2,60**	0,92	2,51**
	jeden a více sourozenců (ref.)		1		1
Počet sourozenců	jedináček	0,38	1,46*	0,38	1,46*

Tabulka 2. Binární logistická regrese – plánování bezdětnosti – dokončení

Proměnná	Kategorie	Základní model		Model s interakcí pohlaví*vzdělání	
		Koef. B	Exp(B)	Koef. B	Exp(B)
Souhlas s výrokem: Žít se svým partnerem bez dětí může člověku přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti.	rozhodně nesouhlasí (ref.)		1		1
	spíše nesouhlasí	0,81	2,25*	0,79	2,21*
	spíše souhlasí	1,81	6,12***	1,82	6,14***
	rozhodně souhlasí	3,09	21,93***	3,10	22,09***
Ne/stabilita rodičovských plánů	neví	1,66	5,28***	1,65	5,21***
	počet různých změn rodičovských plánů v dospělosti	0,40	1,50***	0,40	1,49***
Pohlaví*vzdělání ZŠ a SŠ bez maturity (ref.)			-		1
Pohlaví*vzdělání SŠ s maturitou			-	0,44	1,55
Pohlaví*vzdělání VŠ			-	-0,25	0,78
Konstanta			-3,59	0,03***	-3,49

Zdroj: *Dotazníkové šetření Živoitní a pracovní dráhy 2010.*

Poznámka: N = 1 077 bezdětných mužů a žen.

(Ref.) = referenční kategorie; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p = 0,00. Charakteristiky modelů: Chí kvadrát test je u obou modelů statisticky signifikantní, Hosmer-Lemeshowův test není ani u jednoho modelu statisticky signifikantní (p > 0,05), což znamená, že modelová data dobře prezentují skutečnost. Nagelkerkeho R² pro základní model = 0,39, Nagelkerkeho R² pro model s interakcí = 0,40.

i trajektorii rodičovství [Franke 2001; Park 2002; Park 2006; Gillespie 2000; Liefbroer, Billari 2010; Hašková, Zamykalová 2006; Hašková 2009]. A v souladu s perspektivou životních drah potvrzuje, že reprodukční plány mohou být výsledkem sekvenčního rozhodování.

Výsledky základního modelu na plánovanou bezdětnost v Tabulce 2 můžeme shrnout tak, že vyšší šanci na plánování bezdětnosti měli mezi bezdětnými ve věku 25 až 40 let muži, lidé starší 30 let, lidé žijící ve městech, lidé bez maturity, bez stálého partnera, ti, kteří hodnotili svůj zdravotní stav jako špatný, jedináčci, ti, kteří se přikláněli k výroku, že život s partnerem bez dítěte může přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat dítě, a ti, kteří v dospělosti častěji měnili své reprodukční plány.

V modelu na plánování bezdětnosti s interakcí v Tabulce 2 byla následně testována (při zachování všech vysvětlujících proměnných ze základního modelu) interakce mezi pohlavím a vzděláním. Tato interakce nebyla při kontrole ostatních proměnných v modelu statisticky významná. Model s interakcí tedy nepotvrdil, že by měla výše vzdělání na plánování bezdětnosti u mužů a u žen odlišný vliv.

Plánování jednodětnosti

Výše prezentované modely pomohly odhalit faktory, které u bezdětných souvisejí s nulovými rodičovskými plány. Další otázkou je, zda tyto faktory souvisejí také s plánováním jednodětnosti (plán mít jedináčka, respektive rozhodnutí zůstat u jednoho dítěte, oproti plánu mít více dětí). V níže uvedených modelech na plánování jednodětnosti byla závisle proměnnou odpověď na otázku, zda respondent či respondentka plánuje mít pouze jedno, nebo více dětí. Do analýzy vstoupili rodiče jedináčků ve věku 25–40 let, kteří odpověděli, zda plánují, či neplánují další dítě, a dále ti bezdětní ve stejném věkovém rozmezí, kteří uvedli, že se v budoucnu rodiči stát plánují, a zároveň uvedli počet dětí, který celkem ve svém životě plánují. Predikována byla situace, že jedinec plánuje mít jedináčka (1), oproti situaci, že plánuje mít alespoň dvě děti (0).

U bezdětných se tedy jednalo o plán mít právě jednoho potomka (oproti situaci, že plánují mít alespoň dvě děti), u rodičů jedináčků se jednalo o neplánování dalšího dítěte, případně rozhodnutí zůstat u jednoho dítěte (oproti situaci, že plánují mít alespoň jedno další dítě). Z bezdětných ve věku 25–40 let do analýzy vstoupili ti, kteří na otázku: „Můžete mi prosím říct, jaké jsou Vaše plány ohledně rodičovství?“ vybrali z odpovědí, že se rodiči stát plánují, neplánují nebo neví odpověď, že se rodiči stát plánují, a dále odpověděli na otázku: „Kolik dětí plánujete ve svém životě celkem mít?“ uvedením plánovaného počtu dětí. Rodiče jedináčků vybírali na otázku: „Můžete mi prosím říct, jaké jsou Vaše plány ohledně rodičovství?“ z odpovědí, že další dítě plánují, neplánují nebo neví. Odpovědi „neplánují“ a „neví“ byly stejně jako u bezdětných v modelech na plánování bezdětnosti sloučeny.

Tabulka 3. Popisná statistika, bezdětní a jednodětní

Složení vzorku – bezdětní a jednodětní, 25 až 40 let		Počet	%
Pohlaví	žena	472	52
	muž	442	48
Věk	25 až 30	491	54
	31 až 35	207	23
	36 až 40	216	23
Velikost místa bydliště	vesnice	211	23
	město	703	77
Vzdělání	ZŠ a SŠ bez maturity	386	42
	SŠ s maturitou	395	43
	VŠ	133	15
Přítomnost stálého partnera	ano	628	69
	ne	286	31
Zdravotní stav	dobrý	850	93
	špatný	64	7
Počet sourozenců	jeden a více sourozenců	779	85
	jedináček	135	15
Souhlas s výrokem: Žít se svým partnerem bez dětí může člověku přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti.	rozhodně nesouhlasí	170	19
	spíše nesouhlasí	334	37
	spíše souhlasí	256	28
	rozhodně souhlasí	67	7
	neví	87	9
Ne/stabilita rodičovských plánů	počet různých změn rodičovských plánů v dospělosti	min = 0 max = 5 mean = 0,30	
Počet dětí	rodiče jedináčka	363	40
	bezdětní	551	60
Celkem		914	100

Aby bylo možné posoudit, zda jsou faktory související s nulovými reprodukčními plány a s plánováním jedináčka obdobné, byly v modelu predikujícím plánování jedináčka otestovány stejné proměnné, které se ukázaly významné pro plánování bezdětnosti a které vycházejí z teoretické části textu. Na základě ohodnocení významnosti jednotlivých proměnných v obou modelech pak bylo možné

Tabulka 4. Binární logistická regrese – plánování jednodětnosti – první část

Proměnná	Kategorie	Základní model		Model s interakcí pohlaví*vzdělání		Model se stat. význam. interakcemi počet dětí*vzdělání a počet dětí*přítomnost stálého partnera	
		Koef. B	Exp(B)	Koef. B	Exp(B)	Koef. B	Exp(B)
Pohlaví	žena (ref.)		1		1		1
	muž	-0,28	0,76	-0,40	0,67	-0,20	0,82
Věk	25 až 30 (ref.)		1		1		1
	31 až 35	0,40	1,50	0,40	1,49	0,40	1,49
	36 až 40	1,50	4,48***	1,50	4,47***	1,52	4,57***
Velikost místa bydliště	vesnice (ref.)		1		1		1
	město	-0,19	0,82	-0,18	0,83	-0,27	0,76
Vzdělání	ZŠ a SŠ bez maturity (ref.)		1		1		1
	SŠ s maturitou	-0,57	0,56**	-0,74	0,48**	-1,16	0,31***
	VŠ	-0,73	0,48*	-0,68	0,51	-1,46	0,23**
Přítomnost stálého partnera	ano (ref.)		1		1		1
	ne	0,24	1,28	0,23	1,26	2,82	16,82**
Zdravotní stav	dobrý (ref.)		1		1		1
	špatný	0,36	1,43	0,35	1,42	0,44	1,55
Počet sourozenců	jeden a více sourozenců (ref.)		1		1		1
	jedináček	0,40	1,50	0,40	1,50	0,44	1,55

Tabulka 4. Binární logistická regrese – plánování jednodětnosti – druhá část

Proměnná	Kategorie	Základní model		Model s interakcí pohlaví*vzdělání		Model se stat. význam. interakcemi	
		Koef. B	Exp(B)	Koef. B	Exp(B)	Koef. B	Exp(B)
Souhlas s výrokem: Žít se svým partnerem bez dětí může člověku přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti.	rozhodně nesouhlasí (ref.)		1		1		1
	spíše nesouhlasí	0,36	1,43	0,80	2,23*	0,31	1,36
	spíše souhlasí	0,87	2,38**	0,87	2,38**	0,83	2,30**
	rozhodně souhlasí	0,80	2,20*	0,34	1,41	0,78	2,18*
	neví	1,04	2,83**	1,03	2,79**	0,96	2,60*
Ne/stabilita rodičovských plánů	počet změn rodičovských plánů v dospělosti	0,46	1,58**	0,46	1,59**	0,45	1,57**
	rodiče jedináčka (ref.)		1		1		1
Počet dětí	bezdětní	-2,42	0,09***	-2,42	0,09***	-2,78	0,06***

Tabulka 4. Binární logistická regrese – plánování jednodětnosti – dokončení

Proměnná	Kategorie	Základní model		Model s interakcí pohlaví*vzdělání		Model se stat. význam. interakcemi	
		Koef. B	Exp(B)	Koef. B	Exp(B)	Koef. B	Exp(B)
Pohlaví*vzdělání ZŠ a SŠ bez maturity (ref.)		-	-		1		-
Pohlaví*vzdělání SŠ s maturitou		-	-	0,37	1,44	-	-
Pohlaví*vzdělání VŠ		-	-	-0,20	0,82	-	-
Počet dětí*vzdělání ZŠ a SŠ bez maturity (ref.)		-	-	-	-	-	1
Počet dětí*vzdělání SŠ s maturitou		-	-	-	-	1,13	3,08**
Počet dětí*vzdělání VŠ		-	-	-	-	1,28	3,60*
Počet dětí*řítomnost stálého partnera		-	-	-	-	-3,00	0,05**
Konstanta		0,21	1,23	0,28	1,32	0,46	1,59

Zdroj: *Dotazníkové šetření Životní a pracovní dráhy 2010.*

Poznámka: N = 914 bezdětných a jednodětných mužů a žen ve věku 25 až 40 let.

(Ref.) = referenční kategorie; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p = 0,00. Charakteristika modelů: Chí kvadrát test je u základního modelu i u modelů s interakcemi statisticky významný; Hosmer-Lemeshowův test není ani u jednoho modelu statisticky významný (p > 0,05), což znamená, že modelová data dobře prezentují skutečnost. Nagelkerkeho R² pro základní model = 0,50, Nagelkerkeho R² pro model s interakcí pohlaví*vzdělání = 0,51, Nagelkerkeho R² pro model se statisticky významnými interakcemi počet dětí*vzdělání a počet dětí*řítomnost stálého partnera = 0,53.

posoudit, zda faktory související s nulovými reprodukčními plány přispívají také k plánování jednodětnosti. Do modelů na plánování jednodětnosti byla přidána kontrolní proměnná počet dětí respondenta, která od sebe odlišovala bezdětné a rodiče jedináčka. Tabulka 3 obsahuje popisnou statistiku složení vzorku bezdětných a jednodětných z pohledu vysvětlujících proměnných vstupujících do modelů predikujících šance na plánování jednodětnosti.

Jestliže je reprodukce výsledkem sekvenčního rozhodování i náhodných událostí [např. Iacovou, Tavares 2011], lze se domnívat, že faktory související s rodičovskými plány bezdětných a rodičů se mohou s ohledem na zkušenost rodičovství lišit. Do modelů na plánování jednodětnosti proto byla přidána proměnná, která kontroluje efekt rodičovství (počet dětí) a zároveň byly testovány i interakce této proměnné se všemi dalšími proměnnými v modelu, aby bylo možné ověřit, jestli se efekty jednotlivých proměnných pro bezdětné a rodiče jedináčků liší. Statisticky významná se ukázala být při kontrole ostatních proměnných v modelu pouze interakce počtu dětí a vzdělání a interakce počtu dětí a přítomnosti stálého partnera, kterým se proto věnujeme podrobněji.

Modely v Tabulce 4 obsahují koeficienty binární logistické regrese pro predikci šance na plánování jednodětnosti (oproti plánu mít alespoň dvě děti) u doposud bezdětných a jednodětných mužů a žen ve věku 25 až 40 let. V Tabulce 4 jsou prezentovány výsledky třech modelů BLR predikujících šance na plánování jednodětnosti: základního modelu bez interakcí; dále modelu se stejnými proměnnými, ale navíc s interakcí pohlaví a vzdělání kvůli testování, zda má vzdělání odlišný vliv na plánování jedináčka u mužů a u žen; a nakonec modelu se stejnými proměnnými jako v základním modelu, ale navíc s interakcí počtu dětí a vzdělání a interakcí počtu dětí a přítomnosti stálého partnera, které se ukázaly být statisticky významné.

Základní model bez interakcí predikující šance na plánování jednodětnosti ukázal, že mezi muži a ženami není u sledované populace statisticky významný rozdíl v plánování jednodětnosti. Věk ale statisticky významný byl. Lidé mezi 31. a 35. rokem se sice statisticky signifikantně nelišili od referenční kategorie (25 až 30 let), lidé ve věku 36 až 40 let však měli téměř 4,5krát vyšší šanci plánovat jedináčka oproti referenční kategorii. To, zda jedinec bydlí ve městě nebo na vesnici na plánování jedináčka statisticky významný vliv nemá. U vzdělání platí, že nejvyšší šanci plánovat jedináčka mají lidé s nejnižším vzděláním. Oproti tomu lidé s maturitou mají šanci plánovat jedináčka o 44 % a vysokoškoláci o 52 % nižší. Statisticky nevýznamné se ukázaly proměnné přítomnost stálého partnera, zdravotní stav i počet sourozenců, se kterými respondent vyrůstal v dětství. Statisticky významná je naopak míra souhlasu s výrokem, který odkazuje k hodnotě dítěte v životě člověka. Ti, kteří s výrokem o tom, že život bez dítěte může přinášet stejné uspokojení jako život s dítětem, rozhodně či spíše souhlasili, ale i ti, kteří si odpovědí nebyli jistí, měli více než dvakrát vyšší šanci plánovat jedináčka oproti těm, kteří k výroku zastávali rozhodně nesouhlasný postoj. Statisticky významná se ukázala také ne/stabilita rodičovských plánů. Ti, kteří dle

svého názoru v dospělosti častěji měnili své představy o plánovaném počtu dětí, měli vyšší šanci, že budou plánovat pouze jedno dítě. To naznačuje, že plánování jednoduchosti oproti plánování rodin s více než jedním dítětem je častěji důsledkem změn reprodukčních plánů v dospělosti než představou, kterou by si člověk vytvořil již během dospívání a v dospělosti ji již neměnil. V modelu je statisticky významná proměnná počet dětí. Ta ukazuje, že bezdětní, kteří do budoucna děti plánují, mají o 90 % nižší šanci, že budou plánovat jedináčka, oproti těm, kteří už jedináčka mají.

Výsledky základního modelu pro predikci šance na plánování jedináčka oproti plánu mít alespoň dvě děti v Tabulce 4 můžeme shrnout tak, že vyšší šanci plánovat jedináčka mají lidé nad 35 let, lidé bez maturity, ti, kteří rozhodně či spíše souhlasí s výrokem, že život bez dítěte může přinášet stejné uspokojení jako mít a vychovávat děti, ti, kteří byli v průběhu dospělosti méně stálí ve svých rodičovských plánech, a ti, kteří už jedináčka mají.

V modelu predikujícím šance na plánování jednoduchosti s interakcí pohlaví a vzdělání v Tabulce 4 byla následně testována (při zachování všech vysvětlujících proměnných ze základního modelu) interakce mezi pohlavím a vzděláním. Statisticky významný rozdíl v působení vzdělání na plánování jednoduchosti u mužů a u žen nalezen nebyl.

Jelikož se proměnná odlišující od sebe bezdětné a rodiče jednoho dítěte ukázala být statisticky významná, byly v následujícím kroku testovány interakce mezi touto proměnnou a všemi ostatními proměnnými v základním modelu. Pouze dvě z těchto interakcí byly statisticky významné. Tyto interakce jsou ukázány v modelu, jehož výsledky jsou prezentovány v posledních dvou sloupcích Tabulky 4. Významná interakce byla nalezena mezi počtem dětí a vzděláním a počtem dětí a přítomností stálého partnera. Znamená to, že s ohledem na plánování jednoduchosti se efekty proměnné vzdělání a proměnné přítomnost stálého partnera pro bezdětné a jednodětné statisticky významně odlišují. Při porovnání základního modelu s tímto modelem se interpretace směru působení a statistické významnosti efektů ostatních proměnných, které nevstupovaly do interakcí, nemění.

Plánování jednoduchosti – statisticky významné interakce

V posledních dvou sloupcích Tabulky 4 jsou obsaženy koeficienty pro interakci počtu dětí a vzdělání a dále pro interakci počtu dětí a přítomnosti stálého partnera, a to při kontrole ostatních proměnných v modelu. Pro jednodušší interpretaci těchto interakcí jsou koeficienty přepočteny pro všechny vznikající kombinace proměnných, které vstupují do interakce (viz Tabulky 5 a 6).

Interakce mezi počtem dětí a vzděláním (Tabulka 5) ukazuje, že nejvyšší šanci na plánování jednoduchosti mají rodiče jedináčků bez maturity (referenční kategorie). Oproti nim bezdětní se stejnou úrovní vzdělání mají šanci na pláno-

vání jedináčka o 94 % nižší. U středoškolsky vzdělaných lidí s maturitou mají jednodětní o 69 % a bezdětní o 94 % nižší šanci na plánování jedináčka. U vysokoškoláků mají jednodětní o 77 % a bezdětní o 95 % nižší šanci plánovat jedináčka oproti referenční kategorii. Tyto výsledky naznačují, že vzdělání nediferencuje doposud bezdětné lidi ve věku 25–40 let s ohledem na plánování jednodětnosti (oproti plánování alespoň dvou dětí) tak silně, nebo dokonce vůbec v porovnání s tím, jak působí na obdobně staré rodiče jedináčků s ohledem na jejich plán pořídit, či nepořídit si další dítě.

Tabulka 6 ukazuje vliv interakce mezi počtem dětí a přítomností stálého partnera na plánování jednodětnosti. Tato interakce ukazuje, že nejvyšší šanci na plánování jednodětnosti mají rodiče jedináčka, kteří nemají stálého partnera. Ti mají téměř 17krát vyšší šanci další dítě neplánovat oproti rodičům jedináčka, kteří partnera mají (referenční kategorie). O 5 % vyšší šanci na plánování jedináčka mají oproti rodičům jedináčka, kteří partnera mají, také bezdětní, kteří nemají stálého partnera. Naopak o 94 % nižší šanci na plánování jedináčka než referenční kategorie mají bezdětní se stálým partnerem. Doposud bezdětní, kteří mají stálého partnera a rodiči se stát plánují, se častěji kloní ke společenskému ideálu více než jednoho dítěte. Naopak kombinace rodičovství jedináčka a nepřítom-

Tabulka 5. Binární logistická regrese – plánování jednodětnosti, interakce počtu dětí a vzdělání

		Koef. B	Exp(B)
Jednodětní	ZŠ a SŠ bez maturity (ref.)	0	1
Bezdětní	ZŠ s SŠ bez maturity	-2,78	0,06
Jednodětní	SŠ s maturitou	-1,16	0,31
Bezdětní	SŠ s maturitou	-2,81	0,06
Jednodětní	VŠ	-1,46	0,23
Bezdětní	VŠ	-2,96	0,05

Tabulka 6. Binární logistická regrese – plánování jednodětnosti, interakce počtu dětí a přítomnosti stálého partnera

		Koef. B	Exp(B)
Jednodětní	mají partnera/partnerku (ref.)	0	1
Bezdětní	mají partnera/partnerku	-2,78	0,06
Jednodětní	nemají partnera/partnerku	2,82	16,82
Bezdětní	nemají partnera/partnerku	0,05	1,05

nosti stálého partnera zvyšuje šance na plánování jedináčka. V případě rodičů bez partnera či partnerky totiž plánování dalšího dítěte znamená pravděpodobně i plánování rozšíření počtu dětí s jiným partnerem či partnerkou než s otcem či matkou jejich prvního dítěte.

Plánování bezdětnosti a plánování jednodětnosti: mají, či nemají stejné příčiny a co studovat příště?

Některé proměnné, které byly statisticky významné v modelech predikujících šance na plánování bezdětnosti, se ukázaly být statisticky významnými i v modelech pro plánování jedináčka. Platí tedy, že plánování jedináčka souvisí s některými faktory, které jsou asociovány i s nulovými reprodukčními plány.

Zatímco modely predikující šance na plánování bezdětnosti (oproti rodičovství) se věnovaly faktorům souvisejícím s plánováním bezdětnosti u doposud bezdětných ve věku 25 až 40 let, modely predikující šance na plánování jednodětnosti (oproti plánu mít více dětí) testovaly souvislost totožných faktorů s plánováním jednodětnosti u bezdětných a jednodětných ve stejné věkové skupině. Z devíti proměnných, u kterých byla nalezena souvislost s plánováním bezdětnosti, byla u pěti z nich nalezena souvislost také s plánováním jednodětnosti, přihlédneme-li i ke statisticky významným interakcím v modelu na plánování jednodětnosti. Je tedy možné konstatovat, že existují faktory, které souvisejí jak s plánováním bezdětnosti, tak s plánováním jednodětnosti. Mezi tyto faktory patří vyšší věk (nad 35 let), nižší vzdělání, absence stálého partnera, souhlas s výrokem, že život může přinášet stejné uspokojení s dětmi i bez dětí a větší nestabilita rodičovských plánů v dospělosti. Obdobně jako ve výzkumu, který zkoumal reprodukční plány bezdětných a rodičů jedináčků zvláště [srov. Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019], se nicméně i zde ukázalo, že faktor vzdělání diferencuje další rodičovské plány zejména u jednodětných, zatímco u bezdětných mezi plánováním jednoho či více dětí nediferencuje.

Naopak muži, jedináčci, lidé z měst a ti, kteří hodnotí svůj zdravotní stav jako špatný či spíše špatný, mají sice vyšší šanci plánovat zůstat bez dětí (oproti plánu na založení rodiny), statisticky signifikantní vliv těchto proměnných na plánování jednodětnosti (oproti plánování většího počtu dětí) však nebyl prokázán. Bez dětí tedy plánují častěji zůstat muži, na které nedoléhá „norma rodičovství“ tak silně jako na ženy [např. Park 2002; Gillespie 2000; Hašková 2009] ani touha po dítěti tak často jako na ženy [Rabušic, Chromková Manea, Bukvaiová 2013]. Pokud se ale muži rodiči stát plánují, s ohledem na plánování jedináčka či více dětí se od žen neliší [obdobně i Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019]. Také pocit špatného zdraví zvyšuje šance na plánování bezdětnosti, nikoliv jedináčka. Subjektivní vnímání zdravotního stavu bez bližší specifikace ale neodkazuje k úzeji vymezenému reprodukčnímu zdraví, které hraje podle Šťastné, Slabé a Kocourkové [2017] významnou roli v realizaci i časování rodičovství. Pro bu-

doucí výzkumy reprodukčních plánů a reprodukce lze proto doporučit dotazovat se specificky na reprodukční zdraví. Také život ve městech a absence sourozenců se ukázaly vlivné pouze v případě plánování bezdětnosti, nikoliv jedináčka. Tato situace je překvapivá, jelikož Rabušic a Chromková Manea [2007a] pozitivní vztah mezi většími obcemi a vyrůstáním bez sourozence na straně jedné a očekáváním jednodětnosti mezi ženami na straně druhé ve svých datech identifikovali. I výsledky naší analýzy naznačují pozitivní vliv vyrůstání bez sourozence na plánování jedináčka, který však byl v modelech pod pětiprocentní hranicí významnosti. Nalezený rozdíl s ohledem na vliv města a vesnice by pak mohlo vysvětlit (kromě jiné kategorizace obcí v této a předchozí zmíněné studii) jiné vymezení respondentů vstupujících do analýzy i výzkumné otázky. Předchozí studie totiž odhadovala podíl žen ve sledovaných kohortách, které v životě porodí pouze jedno dítě, a faktorů, které k tomu přispějí, a zahrnovala tedy i matky více dětí, zatímco muže nezahrnovala. Jiný výzkum, který zkoumal reprodukční plány mezi doposud bezdětnými muži a ženami a mezi rodiči jedináčků od sebe odděleně, pak sice konstatoval existenci souvislostí mezi plánováním jedináčků na straně jedné a počtem sourozenců a životem ve městském či naopak vesnickém prostředí na straně druhé, ale pouze ve skupině bezdětných, nikoliv rodičů a s tím, že do modelu vstupovaly i v tomto případě jiné proměnné než zde [srov. Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019]. Ačkoliv se tedy zdají být vztahy mezi plánováním bezdětnosti na straně jedné a vyrůstáním bez sourozence a životem ve městech na straně druhé jednoznačné, v případě plánování jednodětnosti je nutné tyto vztahy prozkoumat vzhledem k odlišným výsledkům různých studií podrobněji. Je pravděpodobné, že charakter místa bydliště a počet sourozenců působí na rodičovské plány provázaně s dalšími proměnnými, které působení těchto znaků na rodičovské plány v závislosti na sledované populaci oslabují.

Do budoucna by bylo žádoucí na dostatečně velkém datovém souboru zkoumat reprodukční plány rodičů jedináčků odděleně. To by umožnilo zaměřit pozornost na další, s rodičovstvím prvního dítěte související proměnné. I ty by mohly v souladu s představou rodičovství jako výsledku sekvenčního rozhodování ovlivňovat jejich rodičovské plány a odlišovat tak od sebe rodiče jedináčků, kteří plánují další dítě, a ty, kteří již další dítě neplánují. Testovat by bylo možné například vliv jejich zkušenosti s náročností péče o prvního dítě, neshod s partnerem či partnerkou ohledně výchovy prvního dítěte, věku prvního dítěte či hodnocení dopadů rodičovství prvního dítěte na různé aspekty života respondentů na jejich plánování toho, zda si další dítě pořídí, či ne. To zůstává mimo záměr tohoto článku a představuje omezení zde diskutované analýzy. Výše citovaná analýza rodičů jedináčků v této souvislosti potvrdila, že s rostoucím věkem jedináčka klesá ochota rodičů pořídít mu sourozence (při kontrole věku rodičů), velikost souboru a charakter dat však neumožnily testovat souvislosti dalších zkušeností péče o jedináčka na reprodukční plány jeho rodičů [viz Hašková, Dudová, Pospíšilová 2019]. Studie Kyzlinkové [2013] zase naznačila možný vliv věku při zahájení rodičovství, změn v partnerství, postojů k genderovým rolím a rychlosti

návratu matky na trh práce na rozhodnutí zůstat u jednoho dítěte. A studie Šťastné [2007] ukázala, že to, co odlišuje matky jedináček z hlediska toho, zda další dítě chtějí, nebo ne, je (kromě partnera) hodnota, kterou přisuzují dalšímu dítěti. Tedy jaký by podle nich mělo druhé dítě vliv na jejich osobní život, partnerství, sociální uznání a další aspekty života.

Další omezení předložené analýzy představuje skutečnost, že datový soubor či rozsah článku neumožnily zkoumat a diskutovat vliv dalších faktorů, jejichž působení by bylo možné předpokládat. Jedná se konkrétně o vliv partnerské ne/shody na reprodukčních plánech a dalších charakteristik partnerství a také vliv postojů k genderovým rolím. Bylo by vhodné, aby se další zkoumání faktorů formujících reprodukční plány pod normou dvoudětné rodiny zaměřilo tímto směrem. Při dostatečné velikosti souboru by bylo vhodné analyzovat faktory související s reprodukčními plány pod normou dvoudětné rodiny také zvlášť pro ženy a pro muže za účelem odhalení možných genderových rozdílů ve vzájemném působení faktorů souvisejících s nízkými reprodukčními plány. V případě šetření plánů na rozšiřování rodiny u rodičů jedináčka, kdy by se pozornost zaměřila i na vliv konkrétních dimenzí zkušenosti rodičovství, by bylo možné genderové rozdíly předpokládat z důvodu odlišných zkušeností mateřství a otcovství. Důležité je také studovat naplnění rodičovských plánů, jelikož je známo, že ačkoliv jsou reprodukční plány jedním z prediktorů reprodukčního chování, zdaleka nejsou prediktorem jediným [Šťastná 2011; Rabušic, Chromková Manea 2013] a plány se tak mohou od jejich realizace lišit. Pro tyto účely by byla nejvhodnější panelová data.

Závěr a diskuse

O fenoménech bezdětnosti a méně často jednodětnosti pojednávají odborné studie zpravidla odděleně. Bezdětnost a rodičovství jedináčka představují odlišné sociální statusy a životní zkušenosti. Explanační přístupy a teorie vysvětlující nízkou plodnost však předpokládají pro oba fenomény tak, jak existují v současnosti, obdobné příčiny, případně mezi bezdětností a jednodětností ve svém zaměření na nízkou plodnost explicitně nerozlišují.¹⁹ Článek proto hledal odpověď na otázky, jaké faktory v ČR přispívají k tomu, že jedinec plánuje zůstat celoživotně bezdětný nebo se stát rodičem jedináčka, a zda lze o plánované bezdětnosti a jednodětnosti uvažovat jako o reprodukčních plánech pod normou dvoudětné rodiny majících obdobné příčiny.

¹⁹ Viz výše uvedenou diskusi teorií kulturní změny a individualizace, teorie preferencí, hypotézy vytváření kultury nízké plodnosti, explanací pracujících s náklady rodičovství a náklady ztracených příležitostí a také diskusi perspektivy životních drah zaměřující se na odkládání rodičovství do pozdějšího věku.

Z modelů predikujících plánování bezdětnosti a jednodětnosti vyplývá, že plánování jedináčka ovlivňuje řada faktorů, které souvisejí i s nulovými reprodukčními plány. Těmito faktory jsou přibližující se 40. rok života a nestabilita představ o plánovaném počtu dětí v dospělosti, které ukazují nízké reprodukční plány jako výsledek sekvenčního rozhodování (spíše než představu, kterou si člověk přináší z dospívání a v dospělosti ji již nemění). Dále mezi tyto faktory patří nižší vzdělání a nepřítomnost stálého partnera, které ukazují nízké reprodukční plány spíše v souvislostech limitovaných možností. A v neposlední řadě mezi tyto faktory patří menší důraz na rodičovství jako nezbytnou součást životního naplnění. Ten ukazuje na reprodukční plány pod normou dvoudětné rodiny spíše jako na důsledek hodnotových orientací vyjadřujících oslabení „normy rodičovství“. Z naší analýzy ale zároveň vyplývá, že to jsou ještě muži, jedináčci, lidé z měst a lidé hodnotící svůj zdravotní stav jako špatný, kteří častěji rodičovství odmítají, zatímco vliv těchto faktorů na plánování jedináčka (oproti většímu počtu dětí) na analyzovaných datech prokázán nebyl. O plánované bezdětnosti a jednodětnosti tak lze uvažovat jako o reprodukčních plánech pod normou dvoudětné rodiny majících obdobné, ale ne totožné příčiny.

Z hlediska teorií vysvětlujících nízkou plodnost se ukázala být zde prezentovanými daty podpořena perspektiva životních drah, ve které lidé se stoupajícím věkem přehodnocují své reprodukční plány s ohledem na měnící se souvislosti jejich života. Nejedná se však pouze o redukování plánovaného počtu dětí v důsledku stárnutí, a tudíž přehodnocování reprodukčních plánů s ohledem na biologické limity, perspektivu snižujících se sil na rodičovství a věkové normy vztahující se k rodičovství. Vyšší nestabilita reprodukčních plánů se totiž ukázala být asociovaná s nulovými reprodukčními plány i s plánováním jedináčka i při kontrole věku respondentů. Ačkoliv se v souladu se studií Rabušice a Chromkové Maney [2013] ukázalo, že je většina respondentů přesvědčena o neměnnosti svého plánovaného počtu dětí, ti, kteří byli ve svých reprodukčních plánech nestálí, měli vyšší šanci, že budou plánovat jedináčka nebo rodičovství odmítat. Vyšší nestabilita reprodukčních plánů v dospělosti u těch, kteří plánují bezdětnost či jedináčka, tedy naznačuje, že jsou tyto plány častěji následkem událostí a zkušeností v průběhu dospělosti člověka, které ho vedou ke změnám reprodukčních plánů pod normu dvoudětné rodiny, spíše než rozhodnutím, které si člověk do dospělosti přináší. Časování a posloupnost změn reprodukčních plánů však nelze průřezovým statistickým šetřením zkoumat. Ověření, upřesnění a hlubší pochopení objevené názorové turbulence u lidí s nízkými reprodukčními plány je tak výzvou pro panelová šetření a kvalitativní biografický výzkum.

Také teorie individualizace a kulturní změny, vysvětlující nízkou plodnost změnami hodnotových orientací, našly oporu v obou analýzách – predikujících plánování bezdětnosti (oproti rodičovství) i plánování jednoho dítěte (oproti plánu mít více dětí). Bylo ukázáno, že hodnoty manifestované v postojích lidí k nezbytnosti rodičovství pro naplnění jejich života statisticky významně souvisejí nejen s nulovými reprodukčními plány, ale i s plánováním jedináčka. Nepřímo navíc podpořilo vliv hodnot a idejí na nízké reprodukční plány i potvrzení vlivu

dospívání bez sourozence na plánování bezdětnosti. Důležitost nízkého vzdělání a absence stálého partnera v modelech predikujících plánování bezdětnosti i jednodětnosti však naznačuje, že explanace reprodukčních plánů pod normou dvoudětné rodiny nesmí opomíjet ani vliv strukturálních faktorů, které mají vliv nejen na možnosti, které člověk má, ale i na jeho aspirace do budoucna.

HANA HAŠKOVÁ je vědeckou pracovnící Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Na Univerzitě Karlově přednáší sociologii genderu a rodiny. Zkoumá proměny životních drah a reprodukce, vztahy mezi pracovním a soukromým životem a mezi politikami, diskurzy a praxí péče. Je (spolu)autorkou knih *Fenomén bezdětnosti* (Praha: Sociologické nakladatelství [SLON], 2009), *The Development of Czech Childcare Policies* (Praha: Sociologické nakladatelství [SLON], 2012, spolu s S. Saxonbergem a J. Mudrákem) a editorkou knihy *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti* (Praha: Sociologické nakladatelství [SLON] / SOÚ AV ČR, 2014). Publikovala v *European Journal of Industrial Relations*, *Sociological Research Online* a *Social Policy and Administration*.

KRISTÝNA POSPÍŠILOVÁ je odbornou pracovnící v Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i., a také působí jako odborná konzultantka na Ministerstvu práce a sociálních věcí ČR. V současné době studuje doktorské studium sociologie na Univerzitě Karlově. Věnuje se problematice sociálních nerovností, fenoménu bezdětnosti a jednodětnosti v ČR, kvantitativní analýze dat a metodologii. Je (spolu)autorkou studií *Aktuální rozdíly v odměňování žen a mužů v ČR*, *Hloubková analýza statistik a mezinárodní srovnání* (Praha: MPSV, 2017, spolu s A. Křížkovou, M. Vohlídalovou a H. Maříkovou) a *Rozdíly v odměňování žen a mužů v ČR, Pracoviště, zaměstnání, stejná práce a rozklad faktorů* (Praha: MPSV, 2018, spolu s A. Křížkovou, H. Maříkovou a R. Markovou Volejníčkovou).

Literatura

- Becker, G. 1981. *A Treatise on the Family*. Cambridge: Harvard University Press.
- Berrington, A. 2004. „Perpetual Postponers? Women’s, Men’s and Couple’s Fertility Intentions and Subsequent Fertility Behaviour.“ *Population Trends* 117: 9–19.
- Berrington, A. 2017. „Childlessness in the UK.“ Pp. 57–76 in M. Kreyenfeld, D. Konietzka (eds.). *Childlessness in Europe: Contexts, Causes, and Consequences*. Cham: Springer, https://doi.org/10.1007/978-3-319-44667-7_1.
- Berrington, A., J. Stone, E. Beaujouan. 2015. „Educational Differentials in Timing and Quantum of Fertility: Evidence from 1940–1969 Cohorts.“ *Demographic Research* 33 (Article 26): 733–764, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2015.33.26>.

- Blossfeld, H. P., J. Huinink. 1991. „Human Capital Investment or Norms of Role Transition? How Women’s Schooling and Career Affect the Process of Family Formation.“ *American Journal of Sociology* 97 (1): 143–168, <https://doi.org/10.1086/229743>.
- Blossfeld, H. P., J. Klijzing, M. Mills, K. Kurz. 2005. *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. London: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9780203003206>.
- Breton, D., F. Prioux. 2009. „The One-child Family: France in the European Context.“ *Demographic Research* 20 (Article 27): 657–692, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2009.20.27>.
- Burkimster, M., K. Zeman. 2017. „Childlessness in Switzerland and Austria.“ Pp. 115–138 in M. Kreyenfeld, D. Konietzka (eds.). *Childlessness in Europe: Contexts, Causes, and Consequences*. Cham: Springer, https://doi.org/10.1007/978-3-319-44667-7_1.
- Crompton, R., C. Lyonette. 2005. „The New Gender Essentialism – Domestic and Family Choices and Their Relation to Attitudes.“ *British Journal of Sociology* 56 (4): 601–620, <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2005.00085.x>.
- Čadová, N. 2016. *Postoje českých občanů k manželství a rodině – únor 2016*. Tisková zpráva z výzkumu Naše společnost. Praha: CVVM.
- ČSÚ. 2011. *Porodnost a plodnost – 2006 až 2010* [online]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/porodnost-a-plodnost-2006-az-2010-bei2lxvhdf>.
- Esping-Andersen, G. 2009. *The Incomplete Revolution: Adapting Welfare States to Women’s New Roles*. Cambridge: Polity Press.
- Franke, K. M. 2001. „Theorising Yes: An Essay on Feminism, Law and Desire.“ *Columbia Law Review* 101, <https://doi.org/10.2307/1123512>.
- Gillespie, R. 2000. „When No Means No: Disbelief, Disregard and Deviance as Discourses of Voluntary Childlessness.“ *Women’s Studies International Forum* 23 (2): 223–234, [https://doi.org/10.1016/S0277-5395\(00\)00076-5](https://doi.org/10.1016/S0277-5395(00)00076-5).
- Gray, E., A. Evans, A. Reimondos. 2013. „Childbearing Desires of Childless Men and Women: When Are Goals Adjusted?“ *Advances in Life Course Research* 18 (2): 141–149, <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2012.09.003>.
- Gustafsson, S. 2001. „Optimal Age at Motherhood. Theoretical and Empirical Considerations on Postponement of Maternity in Europe.“ *Journal of Population Economics* 14 (2): 225–247, <https://doi.org/10.1007/s001480000051>.
- Hakim, C. 2000. *Work-Lifestyle Choices in the 21st Century – Preference Theory*. New York: Oxford University Press.
- Hašková, H. 2009. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hašková, H., R. Dudová, K. Pospíšilová. 2019. „Kde se berou jedináčci? Faktory související s jednodětností v ČR.“ *Demografie* 61: 93–110.
- Hašková, H., L. Zamykalová. 2006. „Mít děti – co je to za normu? Čí je to norma?“ *Biograf* [online] (40–41): 130 odst. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v4001>.
- Hayford, S. R. 2009. „The Evolution of Fertility Expectations over the Life Course.“ *Demography* 46 (4): 765–783, <https://doi.org/10.1353/dem.0.0073>.
- Hobson, B., L. Oláh. 2006. „Birthstrikes? Agency and Capabilities in the Reconciliation of Employment and Family.“ *Marriage and Family Review* 39 (3–4): 197–227, https://doi.org/10.1300/J002v39n03_01.
- Chromková Manea, B. E., P. Fučík. 2007. „Teorie konfliktních preferencí a plodnost v České republice.“ *Demografie* 49 (4): 244–252.
- Chromková Manea, B. E., L. Vondráčková, J. Matula. 2014. „Jednodětnost v české společnosti.“ Pp. 125–142 in P. Fučík, B. Chromková Manea (eds.). *Rodičovské dráhy*. Brno: MUNI.

- Iacovou, M., L. P. Tavares. 2011. „Yearning, Learning, and Conceding: Reasons Men and Women Change Their Childbearing Intentions.“ *Population and Development Review* 37: 89–123, <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00391.x>.
- Jefferies, J. 2001. *A Reluctance to Embrace the One-Child Family in Britain? Paper prepared for EUIRESO Conference 'The Second Demographic Transition in Europe', Bad Herrenalb, Germany, 23–28 June, 2001* [online]. Dostupné z: https://www.demogr.mpg.de/Papers/workshops/010623_paper05.pdf.
- Kaa, D. J. van de. 1987. „Europe’s Second Demographic Transition.“ *Population Bulletin* 42 (1): 1–59.
- Kaa, D. J. van de. 1996. „Anchored Narratives: The Story and Findings of Half a Century of Research into the Determinants of Fertility.“ *Population Studies* 50 (3): 389–432, <https://doi.org/10.1080/0032472031000149546>.
- Kuhnt, A.-K., M. Kreyenfeld, H. Trappe. 2017. „Fertility Ideals of Women and Men Across the Life Course.“ Pp. 235–252 in M. Kreyenfeld, D. Konietzka (eds.). *Childlessness in Europe: Contexts, Causes, and Consequences*. Cham: Springer, https://doi.org/10.1007/978-3-319-44667-7_11.
- Kurkin, R. 2019. „Počty narozených dětí by již neměly překročit současné hodnoty.“ *Statistika a my* 2/2019.
- Kyzlinková, R. 2013. *Bezdětnost a rodiny s jedním dítětem. Analýza dat sociologického výběrového šetření „Životní a pracovní dráhy 2010“* [online]. Dostupné z: http://www.soc.cas.cz/sites/default/files/soubory/kyzlnkova_2013_bezdetnost_jedinacci.pdf.
- Kyzlinková, R., A. Šťastná. 2016. „Reprodukční plány mladých mužů v ČR.“ *Demografie* 58 (2): 111–128.
- Lestaeghe, R. 2010. „The Unfolding Story of the Second Demographic Transition.“ *Population and Development Review* 36 (2): 211–251, <https://doi.org/10.2307/2569905>.
- Liefbroer, A. C., F. C. Billari. 2010. „Bringing Norms Back in: A Theoretical and Empirical Discussion of Their Importance for Understanding Demographic Behaviour.“ *Population, Space and Place* 16 (4): 287–305, <https://doi.org/10.1002/psp.552>.
- Lutz, W., V. Skirbekk, M. R. Testa. 2006. „The Low Fertility Trap Hypothesis: Forces that May Lead to Further Postponement and Fewer Births in Europe.“ *Vienna Yearbook of Population Research* 4: 167–192, <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2006s167>.
- McDonald, P. 2002. „Sustaining Fertility through Public Policy: The Range of Options.“ *Population* 57 (3): 417–446, <https://doi.org/10.3917/pope.203.0417>.
- Miettinen, A., A. Rotkirch, I. Szalma, A. Donno, M.-L. Tanturri. 2015. *Increasing Childlessness in Europe: Time Trends and Country Differences*. FamiliesAndSocieties Working Paper Series 33 [online]. Dostupné z: <http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2015/03/WP33MiettinenEtAl2015.pdf>.
- Miller, W. B. 1994. „Childbearing Motivations, Desires and Intentions: A Theoretical Framework.“ *Genetic, Social and General Psychology Monographs* 20 (2): 223–258.
- Miller, W. B. 2011. „Differences between Fertility Desires and Intentions: Implications for Theory, Research and Policy.“ *Vienna Yearbook of Population Research* 9: 75–98, <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2011s75>.
- Mosimann, A., M. Camenisch. 2015. *Families and Generations Survey 2013: First Results*. Neuchatel: Federal Statistical Office.
- Neyer, G., J. M. Hoem, G. Andersson. 2017. „Education and Childlessness: The Influence of Educational Field and Educational Level on Childlessness among Swedish and Austrian Women.“ Pp. 183–208 in M. Kreyenfeld, D. Konietzka (eds.). *Childlessness in Europe: Contexts, Causes, and Consequences*. Cham: Springer, https://doi.org/10.1007/978-3-319-44667-7_1.
- Oppenheimer, V. 1994. „Women’s Rising Employment and the Future of the Family in

- Industrial Societies." *Population and Development Review* 20 (2): 293–342, <https://doi.org/10.2307/2137521>.
- Park, K. 2002. „Stigma Management among the Voluntarily Childless." *Sociological Perspectives* 45 (1): 21–45, <https://doi.org/10.1525/sop.2002.45.1.21>.
- Park, S. M. 2006. „Adoptive Maternal Bodies: A Queer Paradigm for Rethinking Mothering?" *Hypatia* 21 (1): 201–226, <https://doi.org/10.1353/hyp.2005.0150>.
- Philipov, D., L. Bernardi. 2011. „Fertility Dynamics in Austria, Germany and Switzerland." *Comparative Population Studies* 36 (2–3): 495–530.
- Rabušic, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou?* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Rabušic, L., B. E. Chromková Manea. 2007a. „Jednodětnost v českých rodinách. Kdo jsou ti, kdo mají nebo plánují pouze jedno dítě." *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (4): 699–719.
- Rabušic, L., B. E. Chromková Manea. 2007b. „Preferenční teorie Hakimové v českém kontextu." *Demografie: Revue pro výzkum populačního vývoje* 49 (2): 77–86.
- Rabušic, L., B. E. Chromková Manea. 2013. „Velikost rodiny – postoje, normy a realita." *Demografie* 55 (3): 208–209.
- Rabušic, L., B. E. Chromková Manea. 2018. *Hodnoty a postoje v České republice 1991–2017*. Brno: Masarykova univerzita.
- Rabušic, L., B. E. Chromková Manea, J. Bukvaiová. 2013. „Posedlí touhou po dítěti?" Pp. 111–124 in P. Fučík, B. Chromková Manea (eds.). *Rodičovské dráhy*. Brno: MUNI.
- Rindfuss, R. R., S. P. Morgan, K. Offutt. 1996. „Education and the Changing Age Pattern of American Fertility: 1963–1989." *Demography* 33 (3): 277–290, <https://doi.org/10.2307/2061761>.
- Riskind, R. G., Ch. J. Patterson. 2010. „Parenting Intentions and Desires Among Childless Lesbian, Gay, and Heterosexual Individuals." *Journal of Family Psychology* 24 (1): 78–81, <https://doi.org/10.1037/a0017941>.
- Schoen, R., N. M. Astne, Y. J. Kim, C. A. Nathanson. 1999. „Do Fertility Intentions Affect Fertility Behavior?" *Journal of Marriage and the Family* 61: 790–799, <https://doi.org/10.2307/353578>.
- Smallwood, S., J. Jefferies. 2003. „Family Building Intentions in England and Wales: Trends, Outcomes and Interpretations." *Population Trends* 112: 15–28.
- Sobotka, T. 2017. „Childlessness in Europe: Reconstructing Long-Term Trends Among Women Born in 1900–1972." Pp. 17–53 in M. Kreyenfeld, D. Konietzka (eds.). *Childlessness in Europe: Contexts, Causes, and Consequences*. Cham: Springer, https://doi.org/10.1007/978-3-319-44667-7_1.
- Sobotka, T., É. Beaujouan. 2014. „Two Is Best? The Persistence of a Two-child Family Ideal in Europe." *Population and Development Review* 40 (3): 391–419, <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2014.00691.x>.
- Surkyn, J., R. Lesthaeghe. 2004. „Value Orientation and the Second Demographic Transition (STD) in Northern, Western and Southern Europe: An Update." *Demographic Research Special Collection* 3 (Article 3): 45–86, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2004.S3.3>.
- Symeonidou, H. 2000. „Expected and Actual Family size in Greece:1983–1997." *European Journal of Population* 16 (4): 335–352, <https://doi.org/10.1023/A:1006441411252>.
- Szalma, I., J. Takács. 2015. „Who Remains Childless? Unrealised Fertility Plans in Hungary." *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 51 (6): 1047–1076, <https://doi.org/10.13060/00380288.2015.51.6.228>.
- Šamanová, G., P. Štěhulová. 2011. „Rodinné hodnoty a postoje k manželství." Tisková zpráva z výzkumu Naše společnost – listopad 2011. Praha: CVVM.
- Šprocha, B. 2014. „Odkladanie a rekuperácie plodnosti v kohortnej perspektíve v Českej republike a na Slovensku." *Demografie* 56 (3): 219–233.

- Šprocha, B., L. Šídlo, G. Nováková, A. Šťastná. 2016. „Kohortní změny v koncentraci plodnosti v Česku a na Slovensku.“ *Sociológia* 48 (5): 474–499.
- Šťastná, A. 2007. „Druhé dítě v rodině – preference a hodnotové orientace českých žen.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (4): 721–745.
- Šťastná, A. 2011. „Realisation of Childbearing Intentions in the Czech Republic.“ *Demografie* 53 (4): 321–332.
- Šťastná, A., J. Slabá, J. Koucourková. 2017. „Plánování, načasování a důvody odkladu narození prvního dítěte v České republice.“ *Demografie* 59 (3): 207–223.
- Testa, M. R. 2007. „Childbearing Preferences and Family Issues in Europe: Evidence from the Eurobarometer 2006 Survey.“ *Vienna Yearbook of Population Research* 5: 353–377, <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2007s357>.
- Testa, M. R. 2011. *Family Sizes in Europe: Evidence from the 2011 Eurobarometer Survey* [online]. Dostupné z: https://www.oeaw.ac.at/fileadmin/subsites/Institute/VID/PDF/Publications/EDRP/edrp_2012_02.pdf.
- Testa, M. R., L. Toulemon. 2006. „Family Formation in France: Individual Preferences and Subsequent Outcomes.“ *Vienna Yearbook of Population Research* 4: 41–75, <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2006s41>.
- Thomson, E. 2001. „Family Size Preferences.“ Pp. 5347–5350 in N. J. Smelser, P. B. Baltes (eds.). *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Oxford. Pergamon, <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/02148-3>.
- Wilson, C. 2013. „Thinking about Post-transitional Demographic Regimes: A Reflection.“ *Demographic Research* 28 (46): 1373–1388, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2013.28.46>.
- Zeman, K. 2018. „Cohort Fertility and Educational Expansion in the Czech Republic during the 20th Century.“ *Demographic Research* 38: 1699–1732, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2018.38.56>.